

Κ. Ι. ΔΕΣΠΟΤΟΠΟΥΛΟΣ, Ἀθῆναι

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ ΣΤΗΝ ΠΡΑΞΙΟΛΟΓΙΑ

1. Ἡ πράξη καὶ ἡ φιλοσοφία.

Ὁ ἐξανθρωπισμὸς τοῦ προ-ανθρώπου καὶ ἡ διάπλαση τοῦ πρωτανθρώπου ἔχουν γίνει μὲ τὴν πράξη¹. Καὶ εἶναι ἡ πράξη πάντοτε σπουδαία γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ ἀνθρώπου, καὶ στὴν καθημερινότητα καὶ στὴ μεγαλοσύνη του: ἀναπληρώνει καὶ ὑπερβαίνει ἀπειροδύναμα τὴ βιοσυντηρητικὴ συμπεριφορὰ τοῦ προ-ανθρώπου, τὴν ὀδηγημένη ἀπὸ τὴ βιολογικὴ σοφία τοῦ ἐνστίκτου· συμβάλλει κρίσιμα καὶ πολλαπλᾶ στὴν ὄντογένεση τοῦ ἀνθρώπου· ἐνοποιεῖ λειτουργικὰ τὶς στιγμὲς τῆς συνειδητῆς ζωῆς του καὶ ὑπο-στηρίζει τὴν αὐτοσυνειδησία του· ἐνέχει καίρια ἐνέργεια τῆς ἐλευθερίας του², πληρωτικὴ ἀλλὰ καὶ διακυβευτικὴ τῆς ζωῆς του· κατορθώνει τὴν κυριάρχησιν καὶ τὴ μεταβολὴ τῶν στοιχείων τοῦ κόσμου.

Καὶ ὅμως ἡ φιλοσοφία δὲν ἔχει μελετήσει τὴν πράξιν ὅπως ἔπρεπε. Δὲν βρέθηκε στὸ ἐπίκεντρο τῶν φιλοσοφικῶν ἀναζητήσεων ἡ πράξιν, ὅσο βρέθηκε π.χ. ἡ γνώση, καὶ προπάντων δὲν ἀναλύθηκε βαθιὰ στὴν ἄρθρωσή της³, ὥστε καὶ νὰ συλληφθῇ μὲ ἀκρίβεια καὶ σαφήνεια ὁ πρακτικὸς λογισμὸς στὴν ἰδιοσυστασία του καὶ ἰδιολειτουργία του — δηλαδὴ ὡς «παλίντροπη δεοντο-δυνατο-λογικὴ πρόβαση» — καὶ στὴ μὴ ὀλικὴ ταύτισή του πρὸς τὸ νοητο-ψυχικο-φυσικὸ σύνολο ποὺ εἶναι ἡ πράξιν.

Ἡ γνήσια καὶ ἀκέραιη φιλοσοφικὴ ἀνάλυση τοῦ πρακτικοῦ λογισμοῦ, ἡ «πραξιο-λογικὴ», διαφορετικὴ ἀπὸ τὴν ἀπλῶς «λογικὴ» ποὺ δημιουργήθηκε ὡς φιλοσοφικὴ ἀνάλυση τοῦ θεωρητικοῦ λογισμοῦ, θὰ βοηθοῦσε, ἂν ὑπῆρχε⁴, γιὰ τὴν ὀρθὴ κίνησιν τοῦ πρακτικοῦ λογισμοῦ ἀντίκρυ κάθε

1. Πρβλ. Karl Jaspers, *Vom Ursprung und Ziel der Geschichte*, 1952³, M. Pradines, *Traité de Psychologie Générale*, II, 1948, σ. 3 ἐπ.

2. Πρβλ. C. Despotopoulos, *Études sur la liberté*, 1974, σ. 19 ἐπ.

3. Παρὰ τὶς εὐστοχες προσπελάσεις πολλῶν σύμφυτων μὲ τὴν πράξιν προβλημάτων ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη καὶ τὸν Kant προπάντων. Πρβλ. καὶ M. Blondel, *L'action*, 1893, P. Natorp, *Praktische Philosophie*, 1925, L. Lavelle, *De l'acte*, 1937, Parsons and Shils, *Towards a General Theory of Action*, 1951.

4. Δὲν ὑπῆρξε, νομίζομε, πολὺ γόνιμη ὡς τώρα ἡ λεγόμενη «δεοντικὴ λογικὴ»

φορὰ στὴ συγκεκριμένη πραγματικότητα, καὶ θὰ ὑποκινοῦσε ἴσως τὴ συνείδηση πρὸς τὴν ἐνατένιση τοῦ ὀλικοῦ πρακτικοῦ προβλήματος, θὰ εἶχε ἄρα σοβαρὴ συμβολὴ γιὰ νὰ συνταχθοῦν ἢ ἔστω ν'ἀποσαφηνισθοῦν οἱ ἀξιολογικοὶ προσανατολισμοὶ τῆς ἀνθρωπότητας καὶ θὰ παρουσίαζε μὲ διαύγεια τὴ φύση καὶ τὴ σχέση τεχνικῆς, ἠθικῆς, πολιτικῆς.

Οἱ συνέπειες τῆς ἀνυπαρξίας φιλοσοφικῆς πραξιολογίας εἶναι πρόδηλα ἐπιζήμιες γιὰ τὴ διαμόρφωση ὠρισμένων ἐπιστημῶν, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν ἱστορία καθόλου τῆς ἀνθρωπότητας. Οἱ λεγόμενες «πρακτικὲς ἐπιστῆμες» (οἰκονομικὲς, πολιτικὲς, ἢ καὶ ἄλλες) ἔμειναν δίχως μέθοδο εἴτε δεινοπάθησαν καὶ δεινοπαθοῦν μὲ ψευδομεθόδους. Καί, τὸ χειρότερο, ἔμεινε χωρὶς φιλοσοφικὴ μεθόδευση ἢ πρακτικὴ συμπεριφορὰ τῶν ἀνθρώπων ἀντίκρουσά μεγάλα προβλήματα, καὶ ἄρα ἡ ἱστορικὴ πορεία τῆς ἀνθρωπότητας.

2. Ὁ ἀφορισμὸς «ἄλλο θεωρία καὶ ἄλλο πράξη».

Ὁ ἀφορισμὸς «ἄλλο θεωρία καὶ ἄλλο πράξη»⁵, ρητὴ ἔκφραση τῆς διαφορᾶς, καὶ ὑποδήλωση κάποιας ὑπεροχῆς, τῆς πράξης ἀπὸ τὴ θεωρία, ἐρμηνευμένος σύμφωνα μὲ τὸ ἰδιαίτερο νόημα ποὺ ἔχουν μέσα του οἱ λέξεις «θεωρία» καὶ «πράξη», φαίνεται μᾶλλον νὰ σημαίνει ὅτι ἄλλα ἰσχύουν στὴ θεωρία καὶ ἄλλα στὴν πράξη, ὅτι δηλαδή καὶ ὅ,τι ἀκόμη «ἐπιστημονικὰ» ὑπαγορεύεται γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση πρακτικῶν προβλημάτων, δείχνεται ἀπρόσφορο στὴν πραγματικότητα γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση κάθε φορὰ τῶν πρακτικῶν αὐτῶν προβλημάτων. Ἀξίζει ἄρα νὰ σχολιασθῇ ὁ πολὺχρηστος αὐτὸς ἀφορισμὸς, καθὼς μάλιστα περιέχει ἔτσι ὄχι ἀπλῶς ἀποδοκιμασία τοῦ δογματισμοῦ στὴν ἀνθρώπινη δράση, ἀλλὰ καὶ ὑποβολὴ κάπως τῆς ἀξίας τοῦ ἐμπειρισμοῦ σ' αὐτήν.

Σοβαρὴ ἀνακρίβεια τουλάχιστον ἐνέχει ἡ χρῆση τῆς λέξης «θεωρία» γιὰ τὴν ἔκφραση αὐτοῦ ποὺ χαρακτηρίζεται «ἄλλο» ἀπὸ τὴν «πράξη». Τὸ προκείμενο δηλαδή «ἄλλο» ἀπὸ τὴν «πράξη» δὲν εἶναι κάτι ποὺ θὰ ἔπρεπε νὰ ὀνομάζεται «θεωρία»· εἶναι ἀπλῶς ἀπόσπασμα πρακτικοῦ λογισμοῦ, δηλαδή πρακτικὸς λογισμὸς ἀνολοκλήρωτος πρὸς τὰ «κάτω», συγκροτημένος ἀπὸ τὶς «ἀνώτερες» μόνο «στιγμές» του, δηλαδή μόνο ἀπὸ «γενικά»

εἴτε «λογικὴ τῶν κανόνων». Ἡ ὀνομασία «δεοντικὴ» ὑποδηλώνει ἀγνόηση τῶν δυνατολογικῶν φάσεων τοῦ πρακτικοῦ λογισμοῦ ποὺ εἶναι δεοντο-δυνατο-λογικὸς πάντοτε. Ἐξ ἄλλου, ἐκδηλὰ ἐντονος εἶναι ὁ ἐπηρεασμὸς τῆς ἀπὸ τὴ συνυφασμένη μὲ τὰ μαθηματικὰ νεώτερη Λογικῆ. Βλ. G. Kalinowski, *La logique des normes*, 1972, καθὼς καὶ «Rivista Internazionale di Filosofia del diritto» 1961, σ. 120-144, 1962, σ. 45-56.

5. Πρβλ. Kant, *Über den Gemeinspruch: Das mag in der Theorie richtig sein, taugt aber nicht für die Praxis* (1793).

δυνατικο-δεοντικά νοήματα, και όχι από τις «κατώτερες», δηλαδή ἐγγύτερες πρὸς τὴν πραγματικότητα, κάθε φορά «στιγμές» του, όχι ἄρα και ἀπὸ τὰ «εἰδικώτερα» δυνατικο-δεοντικά νοήματα, καὶ προπάντων όχι ἀπὸ τὸ «συγκεκριμένο» δυνατικο-δεοντικὸ νόημα, τὸ ἄμεσα ἐκτελέσιμο· εἶναι ὅ,τι ὀνομάζεται «κανόνας». Ἔτσι, θὰ ἦταν πιὸ ἀκριβολογημένος ὁ ἀφορισμός, ἂν εἶχε τὴν ἐκφραση: «ἄλλο κανόνας καὶ ἄλλο πράξη».

Ἀκόμη, ὅμως, παραγνωρίζεται ἡ φύση τοῦ «κανόνα», ὡς πρακτικοῦ λογισμοῦ, καὶ ἡ σχέση του πρὸς τὴν «πράξη», ὅταν χαρακτηρίζεται σὰν κάτι «ἄλλο» ἀπὸ αὐτή, κάτι δηλαδή ριζικὰ διαφορετικὸ ἀπὸ αὐτή, καὶ όχι ἀπλῶς σὰν κάτι ποὺ δὲν ταυτίζεται ὁλωσδιόλου πρὸς αὐτή. Ἀναμφίβολα, ὁ «κανόνας» δὲν ταυτίζεται ὁλωσδιόλου πρὸς τὴν «πράξη», δὲν εἶναι ὅμως κάτι ριζικὰ διαφορετικὸ ἀπὸ αὐτήν.

Κατ' ἀρχὴν τὸ «γενικό», πρακτικὸ (δυνατικο-δεοντικὸ) νόημα, τὸ συστατικὸ τοῦ «κανόνα», ὅσο κι ἂν ἐμφανίζεται σὰν «ἄλλο» ἀπὸ τὸ «εἰδικώτερο» ἢ καὶ «συγκεκριμένο» πρακτικὸ νόημα, τὸ ἄμεσα κατευθυντικὸ τοῦ ἀνθρώπου στὴν «πράξη», εἶναι οὐσιαστικὰ τὸ ἴδιο πάντοτε, προσαρμοσμένο ἀπλῶς στὶς περιστάσεις τῆς πραγματικότητας, ὅπου ἡ συγκεκριμένη «πράξη».

Ἐξ ἄλλου, ἡ τυχὸν ἐντύπωση ἢ καὶ διαπίστωση κάποτε, ὅτι ὁ «κανόνας» εἶναι ἀπρόσφορος γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τοῦ προκείμενου πρακτικοῦ προβλήματος, δὲν σημαίνει ὅτι «ἄλλο θεωρία καὶ ἄλλο πράξη», ἀλλὰ σημαίνει μᾶλλον ὅτι δὲν ἐγίνε ὀρθὴ ἐξειδίκευση εἴτε ὀρθὴ κἂν ἐρμηνεία τῶν νοηματικῶν στοιχείων τοῦ «κανόνα» ἢ καὶ ὅτι ὁ «κανόνας» αὐτὸς δὲν καλύπτει ἀπλῶς τὸ προκείμενο ζήτημα ἢ τυχὸν δὲν εἶναι ὀρθὸς ὁ ἴδιος.

Ὅπωςδήποτε, δὲν συγχωρεῖται συμπέρασμα—ὑστερ' ἀπὸ ἐντύπωση παρόμοια ἢ καὶ διαπίστωση παρόμοια, — ὅτι δικαιώνεται ὁ «ἐμπειρισμός» στὴ δράση. Τέτοιο συμπέρασμα θὰ σήμαινε ἀχρηστία ὀλικὴ τῶν «κανόνων», δηλαδή τῶν γενικῶν πρακτικῶν νοημάτων, ποὺ εἶναι καθοδηγητικὰ τῶν ἀνθρώπων γιὰ τὴ δράση τους σὲ διάφορες περιστάσεις τῆς ζωῆς τους.

Καὶ δὲν πρέπει νὰ λησμονῆται ἡ προέλευση τῶν «κανόνων», καὶ προπάντων ἡ κοινωνικὴ λειτουργία τους. Πραγματικά, οἱ «κανόνες» εἶναι καρποὶ τῆς πρακτικῆς ἐπίνοιας ἀναρίθμητων ἀνθρώπινων γενεῶν, συναγμένοι στὴν «πράξη» πάντοτε, δηλαδή ἀπὸ λογισμὸ πρακτικὸ ἀκέραιο, ἀντίκρου σὲ πρακτικὸ πρόβλημα συγκεκριμένο, ποὺ, ὑστερ' ἀπὸ ἀφαίρεση τῶν εἰδικῶν στοιχείων του, μένει θησαυρισμένος στὸν ἠθικὸ πολιτισμὸ τῆς ἀνθρωπότητας. Ἐξ ἄλλου, ἀπὸ τέτοια μόνο «ἀποσπάσματα» πρακτικοῦ λογισμοῦ, ἔτσι ἀπὸ σύνολα δυνατικο-δεοντικῶν νοημάτων, δηλαδή ἀπὸ «κανόνες», εἶναι συγκροτημένοι πάντοτε οἱ διάφοροι «κανονισμοί», ποὺ ἀπαρτίζουν τὸν τεχνικὸ πολιτισμὸ, τὴν «κοινωνικὴ ἠθικὴ» καὶ τὶς λεγόμενες «πρακτικὲς ἐπιστῆμες». Ὅλα ὅμως αὐτά, ὅροι ἀπαραίτητοι γιὰ τὴ ζωὴ τῆς ἀνθρω-

πότητας, και ιδιαίτερα στην εποχή μας, θὰ ἦσαν ἀδύνατα καὶ δὲν θὰ ὑπῆρχαν ποτέ, ἂν ἀλήθευε τυχὸν ὁ ἀφορισμὸς «ἄλλο θεωρία καὶ ἄλλο πράξη» στὴν ἀκραία σημασία του ὡς τῇ δικαίωση τοῦ ἐμπειρισμοῦ.

Ἡ ἀλήθεια, ὅση περιέχει ὁ ἀφορισμὸς «ἄλλο θεωρία καὶ ἄλλο πράξη», εἶναι ἀπλῶς ὅτι δὲν ἀρκεῖ μόνο ἡ γνώση τοῦ κανόνα, ποὺ ἄλλωστε μοιάζει σὰν «θεωρία», γιὰ νὰ εὐστοχήσῃ κάθε φορὰ ὁ ἄνθρωπος στὴν «πράξη», ἀλλὰ χρειάζεται καὶ πρακτικὴ εὐθυκρισία, διαγνωστικὴ δηλαδή καὶ προπάντων εὐρετικὴ δύναμη. Χωρὶς αὐτὴ δὲν γίνεται ἡ ὀρθὴ ἐφαρμογὴ τοῦ κανόνα στὶς ἰδιαίτερες κάθε φορὰ περιστάσεις, ἡ ἀνακάλυψη δηλαδή τῶν ἀδιόρατων ἀρχικά, ὑπαρκτῶν ὅμως σ' αὐτές, δυνατοτήτων καὶ ἡ συγκεκριμένη μὲ βάση αὐτές διαμόρφωση τοῦ γενικοῦ πάντοτε δυνατικο-δεοντικοῦ νοήματος, ποὺ εἶναι ὁ κανόνας. Πραγματικά, ἡ ἐμμονὴ στὸ γενικὸ αὐτὸ δυνατικο-δεοντικὸ νόημα, ἐνῶ πρόκειται νὰ πράξωμε ἀντίκρυ σὲ εἰδικὲς πάντοτε περιστάσεις τῆς πραγματικότητας, ἡ ἐπιδίωξη ἔτσι νὰ ἐφαρμόσωμε τὸν κανόνα χωρὶς προσαρμοστικὴ ἐξειδίκευσή του, μὲ προσήλωση μάλιστα καὶ σὲ μὴ κύρια στοιχεῖα του, ἀποβαίνει μᾶλλον ματαιοπονία καὶ τρέπει στὴν ἀποτυχία. Αὐτὸ εἶναι ὁ «δογματισμὸς» στὴ δράση, τὸ ἄλλο ἄκρο, τὸ ἀντίθετο καὶ ἰσάζια βλαπτικὸ, πρὸς τὸν «ἐμπειρισμό».

Τὴν ἀποφυγὴ τοῦ ἐμπειρισμοῦ, ὅπως καὶ τοῦ δογματισμοῦ, στὴ δράση ἀξίωνε ὁ Ἀριστοτέλης, καθὼς διακήρυχνε: *πᾶς ὁ περὶ τῶν πραγμάτων λόγος τύπῳ καὶ οὐκ ἀκριβῶς ὀφείλει λέγεσθαι.... δεῖ δ' αὐτοὺς ἀεὶ τοὺς πράττοντας τὰ πρὸς τὸν καιρὸν σκοπεῖν*⁶.

3. Στοιχεῖα διαφορᾶς τῆς θεωρίας ἀπὸ τὴν πράξη.

Ἡ οὐσιαστικὴ διαφορὰ τῆς θεωρίας ἀπὸ τὴν πράξη ἀποκαλύπτεται ἀκέραια, ἢ σχεδὸν ἀκέραια, ὥστε μόνο ἀπὸ εἰσδυτικὴ ὡς τὰ ἔσχατα φιλοσοφικὴ ἀνάλυση τῆς κάθε μιᾶς. Ἴδου ὅμως κάποια στοιχεῖα τῆς οὐσιαστικῆς διαφορᾶς τους, ἐκδηλα καὶ πρὶν τὴν ἀκρότατη αὐτὴ ἀνάλυσή τους, ἢ καὶ προβλημένα ἤδη ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη⁷.

Ἡ θεωρία εἶναι ἀνακάλυψη καὶ νοητικὴ σύλληψη τοῦ καθ' ἑαυτὸ ὑπαρκτοῦ, ὥστε νὰ ὑπάρχῃ τὸ νόημά του ἐφεξῆς στὴ συνείδηση, ἐνῶ τὸ ἴδιο αὐτὸ παραμένει ἀναλλοίωτο καθ' ἑαυτό, καθὼς ἦταν πρὶν ἀπὸ τὴν ἀνακάλυψη καὶ νοητικὴ σύλληψή του, καὶ ἄρα μένει δεκτικὸ πάντοτε νὰ ἀνα-

6. Βλ. Ἡθικὰ Νικομάχεια 1104a 1-2, 8-9.

7. Βλ. προπάντων Ἡθικὰ Νικομάχεια 1111b 30 ἐπ., 1139a 6 ἐπ., ἀλλὰ καὶ Πλάτωνος Πολιτικός 258 de. Πρβλ. Κ. Δεσποτόπουλος, *Περὶ προαιρέσεως κατ' Ἀριστοτέλη*, 1963 (Ἐράνιον Μαριδάκη, 2, σ. 63-91), P. Aubenque, *La prudence chez Aristote*, 1963, σ. 106 ἐπ., 131 ἐπ.

καλυφθῇ πάλι καὶ νὰ συλληφθῇ νοητικά, ὥστε νὰ ἔχη (νοηματική) παρουσία καὶ σὲ ἄλλη συνείδηση. Ἡ πράξη δὲν εἶναι ἀπλῶς ἀνακάλυψη καὶ νοητική σύλληψη τοῦ καθ' ἑαυτὸ ὑπαρκτοῦ, ἀλλὰ ἐπιφέρει καὶ μεταβολὴ σὲ κάτι καθ' ἑαυτό, ποὺ ἔτσι, μὲ ἀλλοιωμένη σύστασή του, νὰ μὴ προσφέρεται πιά τὸ ἴδιο γιὰ παρόμοια πράξη.

Τὸ ἀντικείμενο τῆς πράξης εἶναι πραγματικὸ πάντοτε, ἄρα χωροχρονικό, ἢ ἔστω χρονικὸ τοῦλάχιστον, καὶ εἰδικώτερα ὄχι ὑπαρκτὸ ἀπλῶς στὸ παρελθόν, ἀλλὰ προκείμενο στὸ παρόν, καθὼς ἀνοίγεται πρὸς τὸ μέλλον· ἐξ ἄλλου, περιέχει πάντοτε δυνατότητες μεταβολῆς του, προσιτὲς κάπως στὸ ὑποκείμενό της, δηλαδή ἀποκείμενες στὴ βούληση τοῦ ὑποκειμένου της. Ἀντικείμενό τῆς θεωρίας εἶναι ὅ,τι δῆποτε, ἄχρονο ἢ χρονικό, ἔστω ὑπαρκτὸ μόνο στὸ παρελθόν, ἀπλῶς νοητὸ ἢ καὶ πραγματικὸ εἴτε φανταστικό· ἄρα, καὶ ὅ,τι δὲν περιέχει δυνατότητες μεταβολῆς του, προσιτὲς κάπως στὸ ὑποκείμενό της καὶ ἄρα δὲν προσφέρεται ὡς ἀντικείμενο πράξης, ἀλλὰ καὶ ὅ,τι περιέχει τέτοιες δυνατότητες καὶ προσφέρεται ἄρα ὡς ἀντικείμενο πράξης.

Ἡ πράξη εἶναι κάτι ἀναπόδραστο γιὰ τὴ συνειδητὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου, ἐνῶ ἡ θεωρία εἶναι μόνο ἐνδεχόμενο πλήρωμά της. Ἡ ἀδήριτη αὐτὴ σχέση τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὴν πράξη, προέρχεται ἀπὸ τὴν ἐλευθερία του ἀντίκρου στὸν κόσμ⁸. Λειτουργία τῆς ἐλευθερίας του εἶναι ἡ πράξη, ὡς ἀφευκτη πλήρωση κάθε στιγμῆς τῆς συνειδητῆς ζωῆς του, μὲ ὑπεύθυνη στάση ἀντίκρου στὴν προκείμενη κατάσταση, μὲ θετικὴ ἀνταπόκριση πρὸς τὴν κλήση κάθε στιγμῆς τῆς ζωῆς του γιὰ συνειδητὴ ἀντιμετώπιση.

Ἡ θεωρία, καθὼς ἐνδέχεται ἀπλῶς νὰ ὑπάρξῃ πλήρωμα ὀρισμένης στιγμῆς τῆς συνειδητῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου, ἐμφανίζεται ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτὴ ὡς «τρόπος» τῆς πράξης. Ἐξ ἄλλου, ἡ πράξη, εὐρύτατα ἔτσι ἐννοημένη, ὥστε νὰ παρουσιάζεται ὡς ἡ ἀφευκτη πλήρωση τῶν στιγμῶν τῆς συνειδητῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου, δὲν παύει ὅμως νὰ προσφέρεται ὡς ἀντικείμενο τῆς θεωρίας, καὶ ἰδιαίτερα τῆς φιλοσοφικῆς θεωρίας, ἔστω καὶ ἂν ἀκόμη καὶ ἡ φιλοσοφικὴ αὐτὴ θεωρία, ποὺ ἔχει ἀντικείμενο τὴν πράξη, εἶναι πάντοτε πράξη καὶ αὐτή.

4. Ἡ ὑπάρξις τοῦ ἀνθρώπου καὶ οἱ τρεῖς «τρόποι» της: πράξις, ποίησις, θεωρία.

Ἡ συνειδητὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου, ὅπως ἀποκαλύπτεται ἤδη μὲ τὴν πρώτη αὐτεπίγνωσή της, ἐνέχει ὄχι μόνο δύο «τρόπους», ἀλλὰ μᾶλλον τρεῖς: θεωρία, πράξις καὶ ποίησις⁹.

8. Βλ. Despotopoulos, ὁ.π., σ. 24 ἐπ.

9. Βλ. Ἡθικὰ Νικομάχεια 1139b-1141a.

Ἡ ποίηση ἐμφανίζεται ὡς «τρόπος» τῆς πράξης. Ἡ ποίηση εἶναι πάντοτε πράξη, ἐνῶ ἡ πράξη δὲν εἶναι πάντοτε ποίηση. Ἄρα, ἡ πράξη μόνο στὴν πιὸ στενὴ ἐννοιά της διακρίνεται ἀπὸ τὴν ποίηση.

Εἶναι ποίηση ἡ πράξη ποὺ ἔχει αὐθυπόστατο ἀποτέλεσμα, ὑπαρκτὸ δηλαδὴ καὶ ὕστερ' ἀπὸ αὐτὴν¹⁰, ἀνεξάρτητο πιά ὁλωσδιόλου ἀπὸ τὸ ὑποκείμενό της. Ἔτσι καὶ διακρίνεται ἀπὸ τὴν ποίηση ἡ πράξη ποὺ δὲν ἔχει τέτοιο ἀποτέλεσμα, χωριστὸ ἀπὸ αὐτὴν καὶ ἀπὸ τὸ ὑποκείμενό της. Ταυτίζεται ἄρα ἡ ποίηση μὲ ὅ,τι ὀνομάζεται δημιουργία καὶ μὲ ὅ,τι ὀνομάζεται παραγωγή.

Εἶναι κάτι ὀριακὸ στὴν ὕπαρξη τοῦ ἀνθρώπου ἡ ἀπλῶς πράξη, δηλαδὴ χωρὶς αὐθυπόστατο ὕστερ' ἀπὸ τὴ διάρκειά της ἀποτέλεσμα, χωρὶς «ποίημα» («πρᾶγμα») ὡς ἐπακόλουθό της. Ἀκόμη καὶ ἡ ἀκρόαση ἀπλῶς μουσικῆς συναυλίας, ὁ περίπατος εἴτε ἡ ἐκδρομὴ ἔχουν πάντοτε κάποια συνέπεια στὴν ὕπαρξη τοῦ ἀνθρώπου, δηλαδὴ στὴν ψυχικὴ του διάθεση ἢ καὶ στὴ σωματικὴ του κατάσταση. Ἡ τέτοια ὁμως συνέπεια δὲν θεωρεῖται ὡς κάτι αὐθυπόστατο ἀπὸ τὶς πράξεις αὐτές, ἂν καὶ εἶναι σὲ κάποιο βαθμό. Ἔτσι καὶ παραγνωρίζεται μᾶλλον ὅση «ποίηση» εἶναι συνυφασμένη μὲ τὶς πράξεις αὐτές.

Οἱ περισσότερες ὁμως πράξεις ἐνέχουν καὶ «ποίηση» ἢ καὶ εἶναι ἡ κάθε μιά τους «ποίηση» προπάντων, ὅσο ἔχουν ἐπιτύχει νὰ εἰσφέρουν κάτι καινούργιο στὸν κόσμον καὶ ὅσο τὸ ἐπιδιωγμένο αὐτὸ ἀποτέλεσμά τους ὑπάρχει αὐθυπόστατο ἀπὸ τὴ διάρκειά τους. Ἐνδέχεται αὐτὸ νὰ εἶναι δημιούργημα ὕλικό, φυτικό, ζωϊκό, ἢ καὶ νὰ εἶναι ἀπλῶς ἐπινόημα θεωρητικὸ ἢ σύνθεμα αἰσθητικὸ, ἀρκεῖ τὸ καθαρὰ πνευματικὸ αὐτὸ «ποίημα» νὰ ἔχη τουλάχιστον διασωθῇ στὴ μνήμη τοῦ ἴδιου τοῦ «ποιητῆ» καὶ πολὺ περισσότερο στὴ μνήμη τῆς γύρω του κοινωνίας.

Ἡ «ποίηση» ἄρα εἶναι ἡ κατ' ἐξοχὴν κατορθωμένη πράξη. Στὸ ἀντίθετο ἄκρο, ἡ ἀποτυχημένη πράξη ὅχι μόνο δὲν εἶναι «ποίηση», ἀλλὰ καὶ φέρνει στὴν ὕπαρξη τοῦ ἀνθρώπου δραματικὸ μήνυμα τοῦ χάους.

Ἡ «ποίηση», καὶ ἡ πιὸ γνήσια πρωτότυπη, εἶναι πάντοτε κατορθωμένη πράξη, ἄρα ὅχι κάτι ξένο ἀπὸ τὴν πράξη. «Ἀτομική», βλαστημένη ἔστω ἀπὸ τὸ «κοινωνικο - ιστορικόν»¹¹ στὸν κόσμον, ἡ πράξη εἶναι ἡ κύρια φάση τῆς συνειδητῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου, περιεκτικὴ ἄλλωστε καὶ τῆς θεωρίας ὡς «τρόπου» της, καὶ πάντοτε μὲ ἀπόληξή της ἐνδεχομένη τὴν ποίηση.

Ἡ τριαδικὴ αὐτὴ σύσταση τῆς συνειδητῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου, ἀπὸ

10. Βλ. Ἀριστοτέλους ὁ.π., 1141a 22-23 : τῆς μὲν γὰρ ποιήσεως ἕτερον τὸ τέλος, τῆς δὲ πράξεως οὐκ ἂν εἴη. Πρβλ. Th. Ebert, *Praxis und Poiesis*, «Zeitschr. f. philos. Forschung» 30 (1976) 12-30.

11. Βλ. Corn. Castoriadis, *L'institution imaginaire de la société*, 1975, σ. 333 ἐπ., 97 ἐπ., 224 ἐπ.

θεωρία, πράξη και ποίηση, παρουσιάζεται και ισχύει στο γνώριμο ύπαρξιακό του πεδίο: τὸ κατ' ἐξοχήν προσιτὸ καὶ στὴ συνείδηση τοῦ προκείμενου ἀνθρώπου καὶ στὴ συνείδηση τῶν ἄλλων ἀνθρώπων, θεμελιωτικὸ ἔτσι ἄμεσα καὶ τῆς ἐπικοινωνίας τῶν ἀνθρώπων μεταξύ τους, ἄρα καὶ τῆς ἱστορίας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ.

Ἐκτὸς ὅμως ἀπὸ τὸ εὐδιάκριτο αὐτὸ ύπαρξιακὸ πεδίο τοῦ ἀνθρώπου ἀποκαλύπτεται, μὲ εἰσδυτικώτερη φιλοσοφικὴ ἀνάλυση, καὶ ἄλλο, ἐσώτερο, ύπαρξιακὸ πεδίο του, καὶ μάλιστα παρουσιάζει τριαδικὴ σύσταση καὶ αὐτό. Ἐξ ἄλλου, μὲ τὴν εἰσδυτικώτερη αὐτὴ φιλοσοφικὴ ἀνάλυση, τὴν ἀποκαλυπτικὴ τοῦ ἐσώτερου ύπαρξιακοῦ πεδίου τοῦ ἀνθρώπου, κατορθώνεται ἡ μετάβαση ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τῆς συνειδησιολογίας στὴ σκοπιὰ τῆς ἐνδο-συνειδησιολογίας¹².

Ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τῆς συνειδησιολογίας συλλαμβάνεται μόνο τὸ ύπαρξιακὸ πεδίο τοῦ ἀνθρώπου, τὸ τρισυπόστατο ἀπὸ θεωρία πράξη καὶ ποίηση. Τὸ ἐσώτερο ύπαρξιακὸ πεδίο τοῦ ἀνθρώπου, τὸ τρισύστατο ἐπίσης ἀπὸ τὶς μύχιες φάσεις τῆς συνείδησής του, ἀποκαλύπτεται ἀπὸ τὴ σκοπιὰ μόνο τῆς ἐνδο-συνειδησιολογίας.

5. Ἡ συνείδηση τοῦ ἀνθρώπου καὶ οἱ τρεῖς μύχιες φάσεις της: ἐνέργεια, ἐπίνοια, θέα.

Ἡ συνείδηση τοῦ ἀνθρώπου γεννιέται, καὶ ὑπάρχει, μὲ τὴν πνευματικὴ μετατροπὴ τῆς βιοψυχορρησίας, τῆς ἐξελιγμένης αὐτῆς μορφῆς τοῦ ἀρχέγονου βιοδυναμισμού, τοῦ συστατικοῦ τῆς Ζωῆς. Ἐτσι, ἡ συνείδηση τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ὅπωςδήποτε καὶ προπάντων ἐνέργεια, ροπή, τάση. Καὶ ὅσο βρίσκεται ἡ συνείδηση τοῦ ἀνθρώπου στὴ φάση αὐτὴ, εἶναι δηλαδὴ μόνο «ἐνέργεια», ὁλωσδιόλου ἀρχικά, δὲν ὑπάρχει τίποτε μέσα της ἐκτὸς ἀπὸ τὴ ροπή, τὴν τάση γιὰ εὔρεση, ἀνακάλυψη εἴτε ἀποκάλυψη, σὰν γιὰ νὰ συλλάβῃ κάτι κρυμμένο στὸ ἐμπρὸς της χάος.

Ἡ «ἐνέργεια», ὅμως, ἡ ἀρχικὴ αὐτὴ μύχια φάση τῆς συνείδησης τοῦ ἀνθρώπου, εἶναι ἀπὸ τὴ φύση της παροδική. Ἡ ὑπαρξὴ της διαρκεῖ, ὡς ὅτου μόνο ἐπιτύχει τὸ κάθε φορὰ «τέλος» της, σκοπὸ της καὶ τέρμα της. Μόλις συμβῇ κάθε φορὰ ἡ τελεσφόρησή της, ἐπέρχεται αὐτο-υπέρβασή της καὶ παύση της.

Ἀνεξήγητη εἶναι ἡ εὐτυχισμένη στιγμὴ ὅπου συμβαίνει ἡ «τελεσφόρηση» αὐτὴ καὶ ἡ συνείδηση παύει ἔτσι νὰ ὑπάρχῃ ὡς «ἐνέργεια». Ὅ,τι ἐπιδιώκει ἡ συνείδηση μὲ τὴν ἀγωνιστικὴ πρόβασή της ὡς τὴ στιγμὴ αὐτὴ,

12. Θεωροῦμε ἀναγκαία τὴ χρῆση τοῦ νέου αὐτοῦ ὄρου, πρόσφορου γιὰ νὰ ἐκφράσῃ τὴ διερεύνηση τῶν μύχιων στοιχείων τῶν συνειδήσεων. Ἐξ ἄλλου, εἶναι προτιμητέος, νομίζομε, ἀπὸ τὸν ὄρο τυχὸν «μικρο-συνειδησιολογία».

παρουσιάζεται ήδη μέσα της σαν από επιφοίτηση: κάτι, κρυμμένο πριν στο εμπρός της χάος, αποκαλύπτεται και της παρέχεται, σαν γέρας για τον αγώνα της. Το εξαισίο αυτό γεγονός, που συνιστά ιδιαίτερη φάση μύχια στη συνείδηση του ανθρώπου, αξίζει να ονομάζεται *ἐπίνοια*¹³.

Ἡ «ἐπίνοια», λοιπόν, ως φάση μύχια στη συνείδηση του ανθρώπου είναι κάπως ἐφεύρεση πάντοτε, δηλαδή εὔρεση ἢ ἀνακάλυψη μὲ ἀντικείμενο κάτι που ἐφεξῆς θὰ ὑπάρχει στη συνείδηση ως πλήρωμά της, ἐνῶ πρὶν, καθ' ἑαυτό, ἦταν ἀπλῶς, ἢ τουλάχιστον, σὲ κατάσταση δυνατότητας, κρυμμένης σὲ χάος ἀδιαπέραστο. Ἔτσι μόνο ἄλλωστε, δηλαδή μὲ τὴν προ-ὑπαρξή αὐτή, καὶ γίνεται ὄντολογικὰ ἐφικτὴ ἢ ἀνακάλυψή του, ἢ ἐφεύρεσή του. Ἄρα ἡ «ἐπίνοια» εἶναι γιὰ τὴ συνείδηση τοῦ ἀνθρώπου ἡ καίρια στιγμή της, καθὼς σ' αὐτὴν συμβαίνει ἡ αὐτοὑπέρβαση τῆς ἀνθρώπινης ὑποκειμενικότητας¹⁴.

Ἐξ ἄλλου, ἡ «ἐπίνοια», μὲ τέτοια ὄντολογικὴ προέλευση, καθὼς προϋποθέτει λειτουργικὰ τὴν «ἐνέργεια» στη συνείδηση τοῦ ἀνθρώπου, εὐλόγα χαρακτηρίζεται σαν καρπὸς τοῦ ἀνθρώπινου μόχθου, ἀλλὰ καὶ σαν δῶρο ἀπὸ ἐξω-ανθρώπινη εἴτε ὑπερ-ανθρώπινη πηγὴ, ὅ,τι συμβολικὰ ἐκφράζεται μὲ τὸν ὄρο «ἐμπνευση»¹⁵.

Ἄν ὅμως ἡ «ἐπίνοια», ὡς γεγονός μύχιο στη συνείδηση τοῦ ἀνθρώπου, ταυτίζεται χρονικά, ἢ καὶ ἀχρονικά, μὲ τὴν ἀποκαλυπτικὴ στιγμή που ὀνομάζεται «ἐμπνευση», ἄρα ἔχει μόνο στιγμιαία ὑπαρξή, ἀντίθετα ἔχει ὑπαρξή ὑπερστιγμιαία, καὶ μάλιστα διάρκεια παρατεταμένη, ὅ,τι ἔχει ἀποκαλυφθῇ καὶ ἀπομένει στη συνείδηση τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὴν «ἐμπνευσμένη» στιγμή.

Ἔτσι πληρώνει ἐφεξῆς καὶ οὐσιώνει τὴ συνείδηση τοῦ ἀνθρώπου, κάτι ἀνύπαρκτο πρὶν σ' αὐτὴν, δοσμένο ἀπὸ «ἐξω» εἴτε ἀπὸ «ἄνω», δῶρο τῆς ἀποκαλυπτικῆς ἐμπνευσμένης στιγμῆς καὶ μαζὶ ἐπιτευγμένο τέλος τῆς «ἐνέργειας».

Ἡ συνείδηση τοῦ ἀνθρώπου ὕστερ' ἀπὸ τὴν ἀποκαλυπτικὴ στιγμή που εἶναι ἡ «ἐπίνοια», ἔχει τὴν παρουσία τοῦ «ἐπινοήματος» μέσα της. Δὲν χρειάζεται πιά ἡ ἀγωνιστικὴ πρόβαση, που εἶναι ἡ «ἐνέργεια», ὕστερ' ἀπὸ τὴν τελεσφόρησή της. Ἡ συνείδηση τοῦ ἀνθρώπου ἐφεξῆς ὑπάρχει ὅχι ὡς «ἐνέργεια» οὔτε ὡς «ἐπίνοια», ἀλλὰ ὡς *θεα* τοῦ «ἐπινοήματος»· ὅχι πιά ὡς

13. Πρβλ. Natorp, ὁ.π., σ. 29, ὅπου ὁμοίως χρησιμοποιεῖται ἡ λέξη «ποίησις» γιὰ νὰ δηλωθῇ τὸ ἐξαισίο αὐτὸ γεγονός.

14. Πρβλ. Max Scheler, *Die Stellung des Menschen im Kosmos*, 1928 (σ. 40 στὴν ἐκδοσὴ τοῦ 1947), ὅπου ἐξαίρεται ἡ Sachlichkeit τοῦ πνεύματος, καὶ Δεσποτόπουλος, *Ἠθικά, Β'*, 1962, σ. 8 ἐπ.

15. Πρβλ. *Ἐπιστολὴ Ζ'* 341 cd: ἐκ πολλῆς συνουσίας γιγνομένης περὶ τὸ πρᾶγμα αὐτὸ καὶ τοῦ συζῆν ἐξαίφνης... Γιὰ τὶς συζητήσεις τῶν νεωτέρων γύρω ἀπὸ τὴν ἐμπνευση, βλ. Pradines, ὁ.π., II, σ. 362 ἐπ.

τάση πρὸς κάτι, ὄχι σὰν κατάληψη ἀπὸ κάτι, ἀλλὰ ὡς στάση «θέας», πρὸς ὅ,τι ἔφερε καὶ ἀφήνει μέσα της ἡ ἀστραπή τῆς Ἰδέας, ἡ «ἐπίνοια», μεταπλασμένο ἤδη ὅμως σὲ πλάσμα συνειδησιακό, δηλαδή σὲ νόημα ἢ ὄραμα ἢ σύνθεμα ἤχων.

Ἡ «θέα», μύχια φάση, ἐπακόλουθη στὴ συνείδηση τοῦ ἀνθρώπου τῶν ἄλλων δύο μύχιων φάσεων, τῆς ἀγωνιστικῆς ὅπως καὶ τῆς ἀποκαλυπτικῆς, εἶναι ὥρα εὐδαιμονικῆ. Ἐνέχει κατασίγηση τοῦ δυναμισμοῦ τῆς ψυχικότητας, καθὼς ἔρχεται ὕστερ' ἀπὸ τὴν ἱκανοποίησή του, μὲ τὴν τελεσφόρηση τῆς «ἐνέργειας». Ἐνέχει συντήρηση τοῦ «ἐπινοήματος», βίωση τῆς παρουσίας του, αὐτόματη, αὐτόδοτη. Εἶναι ἄρα στάσιμη ἡ «θέα», καθὼς οὔτε ἀπλῶς στιγμιαία εἶναι ὅπως ἡ «ἐπίνοια», οὔτε αὐτοὑπερνηκίσιμη ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν ἐπιτυχία της, ὥστε παροδική, ὅπως ἡ «ἐνέργεια», ἔχει μάλιστα διάρκεια ἐσαεὶ, τουλάχιστον αὐτὴ καθ' αὐτήν.

6. Ἡ στάση τῆς «θέας» καὶ ὁ διαφορισμὸς τοῦ συνειδησιακοῦ πλήρωματος.

Ἡ συνείδηση ὅμως τοῦ ἀνθρώπου στὴν πραγματικότητα, δὲν μένει ἐσαεὶ, καὶ δὲν μπορεῖ νὰ μένη ἐσαεὶ στὴ στάση τῆς «θέας».

Ἡ εὐδαιμονικὴ αὐτὴ ἐνδο-συνειδησιακὴ φάση ὁλοκληρώνει κάθε φορὰ τὴν τριαδικὴ πρόβαση, τὴ συστατικὴ ἢ συντελεστικὴ τῆς συνειδητῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου. Μὲ τὴ συγκεκριμένη ὅμως τριαδικὴ αὐτὴ πρόβαση δὲν ἐξαντλεῖται κάθε φορὰ τὸ δρᾶμα τῆς συνειδητῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου, φορτισμένου μὲ ποικίλες ἀνάγκες, στὸ βιοσυντηρητικὸ ἤδη πεδίο, προικισμένου μὲ ἀπειράριθμες δυνατότητες, καὶ ταγμένου κατ' ἀρχὴν σὲ ἀπειροδύναμη ἀποστολή. Ἔτσι ἐξηγεῖται, ἄλλωστε, ἡ μὴ ἐμμονὴ ἐσαεὶ τοῦ ἀνθρώπου στὴ στάση «θέας», ἀκόμη καὶ ἀντίκρυ σὲ ὄραμα τέλειας ὁμορφιάς, στάση κατ' ἐξοχὴν εὐδαιμονικὴ, μὲ τὴ χάρη τῆς ὁμορφιάς νὰ θέλγη καὶ νὰ ἀναπαύη.

Συχνά, ὅμως, ἡ μὴ ἐμμονὴ ἐσαεὶ τοῦ ἀνθρώπου στὴ στάση τῆς «θέας» προκαλεῖται, καὶ μάλιστα ἐπιβάλλεται, ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ φύση τοῦ ἀντικειμένου της. Κάποτε, δηλαδή, τὸ συνειδησιακὸ πλήρωμα στὴ στάσιμη αὐτὴ φάση τῆς ἐνδο-συνειδησιακῆς ζωῆς εἶναι στατικό, ἀκίνητικό, κρατᾷ ἄρα σὲ ἀκίνησία τὴ συνείδηση, ὅπως ἡ καθαρὴ ὁμορφιά εἴτε ἡ ἀποδειγμένη ἀλήθεια. Κάποτε ἄλλοτε, ὅμως, τὸ συνειδησιακὸ αὐτὸ πλήρωμα εἶναι ὠστικό, ἄρα κινητικὸ γιὰ τὴ συνείδηση, κατευθυντικὸ τῆς ἐφεξῆς ζωῆς της. Τέτοιο εἶναι τὸ ἀπορητικὸ νόημα καὶ τὸ δεοντικὸ νόημα. Καὶ τότε ἡ στάση τῆς «θέας», ἐνῶ εἶναι τέρμα στὴ συγκεκριμένη τριαδικὴ πρόβαση τῆς ἐνδο-συνειδησιακῆς ζωῆς, γίνεται καὶ ἀφετηρία γιὰ νέα τέτοια πρόβαση, μὲ πρώτη φάση πάλι «ἐνέργεια», δηλαδή τάση τῆς συνειδησιακῆς ζωῆς πρὸς ὅ,τι

ἀξιῶνει τὸ ἀντικείμενο τῆς «θέας», μὲ δεύτερη φάση «ἐπίνοια» πάλι καὶ μὲ τρίτη φάση νέα στάση «θέας».

Ὁ οὐσιαστικὸς αὐτὸς διαφορισμὸς τοῦ συνειδησιακοῦ πληρώματος σὲ ἀκίνητικὸ ἢ κίνητικόν, στατικὸ ἢ κατευθυντικόν, ἐκδηλὸς στὴ φάση τῆς «θέας», διαπιστώσιμος ἄρα κατ' ἐξοχὴν ἀπὸ τῆ σκοπιᾶ τῆς «ἐνδο-συνειδησιολογίας», εἶναι σύνδρομος καὶ σύστοιχος, ἀλλὰ δὲν ταυτίζεται, μὲ λειτουργικοὺς διαφορισμοὺς τοῦ Λόγου, διαπιστώσιμους στὴν ὀπτική τῆς «συνειδησιολογίας», πὺ ὑπο-στηρίζουν τὴ διαφορὰ τῆς πράξης ἀπὸ τὴ θεωρία, εἴτε ὑπάρχουν σὲ πεδίο κοινὸ τῆς πράξης καὶ τῆς θεωρίας.

7. Ἡ δυναμικὴ πρόβαση τοῦ Λόγου: ἐρώτηση, κρίση.

Στὸ κοινὸ πεδίο τῆς πράξης καὶ τῆς θεωρίας ἐκδηλώνεται ὁ λειτουργικὸς διαφορισμὸς τοῦ Λόγου: ἐρώτηση, κρίση.

Ἡ πρόβαση τοῦ Λόγου εἶναι ἀρχικὰ ἐρώτηση, καὶ ὕστερα κρίση. Ἡ ἐρώτηση, δυναμικὴ φάση τοῦ Λόγου, προκαλεῖ καὶ προδιαγράφει τὴν κρίση, φάση τοῦ Λόγου στατική. Ἡ ἐρώτηση εἶναι ἀξίωση γιὰ κρίση¹⁶, ἢ κρίση εἶναι ἐκπληρωμένη ἐρώτηση. Τὸ ζεῦγος ἐρώτηση-κρίση, μετατροπία τοῦ ἀρχέγονου ζεύγματος ζήτηση-εὔρεση, διαρθρώνει τὴ λειτουργία τοῦ Λόγου.

Στὴ φάση ἐρώτηση, ὁ λογισμὸς τοῦ ἀνθρώπου ἔχει ἤδη κάποιο νοηματικὸ περιεχόμενο, πὺ τὸν οὐσιώνει κάπως καὶ τὸν στηρίζει, μάλιστα καὶ τὸν ὑποκινεῖ. Διαφορετικά, δὲν θὰ ἦταν κᾶν δυνατός. Ἡ ἐρώτηση εἶναι προβολὴ στὴ συνείδηση νοήματος μὲ προσωρινὴ παρουσία εἴτε σύνδεση νοημάτων ἀμφίρροπη στὸ κύρος της, καὶ σύνδρομη ἀξίωση γιὰ ὑπέρβασή τους μὲ προβολὴ νοήματος ἄξιου νὰ ἔχη στὴ συνείδηση ὀριστική παρουσία, εἴτε μὲ σύνδεση τῶν νοημάτων ὄχι ἀμφίρροπη στὸ κύρος της, ἀλλὰ βέβαια ἔγκυρη.

Ἡ κρίση, ἔτσι, βρίσκεται σὲ προσδιοριστικὴ ἐξάρτηση ἀπὸ τὴν ἐρώτηση, καθὼς ἐπισυμβαίνει καὶ συγκροτεῖται ὕστερα πάντοτε ἀπὸ αὐτὴν καὶ μέσα κάπως στὰ ὅρια πὺ ἔχει αὐτὴ χαράζει. Ἡ ἐρώτηση θέτει ἢ πλέκει τὸ λογικὸ πεδίο, τὸ πρόσφορο γιὰ τὴν κρίση. Μὲ τὴν ἐρώτηση κατορθώνεται ἡ διάτρηση τοῦ χάους, καὶ ἄρα ἡ πρόσβαση πρὸς τὴν Οὐσία· μὲ τὴν κρίση τελεσφορεῖ τὸ κατόρθωμα, δηλαδὴ ἐπέρχεται ὑπερνίκηση τοῦ χάους, ἀπόσπαση καὶ δέσμευση τῆς μέσα τοῦ κρυμμένης Οὐσίας. Ἡ ἐρώτηση εἶναι ἀχνὴ παρουσία στὴ συνείδηση κάποιας ἀνταύγειας τῆς Οὐσίας καὶ μαζὶ προσ-

16. Πρβλ. H. Rickert. *Der Gegenstand der Erkenntnis*, 1921⁴, σ. 153 ἐπ., E. Lask, *Die Lehre vom Urteil* (*Gesammelte Schriften*, 1923, σ. 283 ἐπ.), I. N. Θεοδωρακόπουλος, *Θεωρία τοῦ Λόγου*, 1928.

δοκία της και πόθος της· ή κρίση είναι άδρῆ παρουσία στῆ συνείδηση τῆς ἴδιας τῆς Οὐσίας, μεταπλασμένης σὲ νόημα εἴτε σὲ πλέγμα νοημάτων, μὲ ὀριστικὸ ἄρα χαρακτηῖρα.

Ἔτσι, ἡ ἐρώτηση δὲν εἶναι ἀπλῶς χάος, ἀλλὰ καὶ δὲν εἶναι ἀκόμῃ κόσμος, ἐνῶ ἡ κρίση εἶναι παρουσία κόσμου. Ἡ ἐρώτηση ὅμως, εἶναι ἡ πρώτη ὑπερνίκηση τοῦ χάους, καὶ πρόβαση γιὰ ἐπίτευξιν κόσμου.

Στὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ γλῶσσα καὶ μυθολογία, μὲ τὶς ἐτυμολογικὰ συγγενικὲς λέξεις «ἔρω» καὶ «ἐρώτηση» ἐμφανίζονται κάποια οἰονεὶ ἀντιστοιχία ἢ κοσμολογία καὶ ἡ συνειδησιολογία: Ὁ ἔρω φέρνει ἀπὸ τὸ χάος πρὸς τὸν κόσμον, ἡ ἐρώτηση ἀπὸ τὴν ἀοριστία πρὸς τὸν ὀρισμό.

Ἡ πνευματικὴ φυσιογνωμία τῆς ἐρώτησης, μὲ τὴν ἐπιγνωστὴ προσωρινότητα εἴτε ἀμφιρροπία στῆ νοηματικὴ σύστασή της, ποὺ τὴ διαφορίζει ἀπὸ τὴν κρίση καίρια, καταφαίνεται μὲ ἰδιαίτερη ἐνέργεια στῆ θεωρία, δηλαδὴ στὴν καθαρὰ γνωστικὴ λειτουργία τῆς συνείδησης.

Πραγματικά, ἡ ἐρώτηση δὲν εἶναι ποτὲ ἄγνοια ὀλική· ἐνέχει πάντοτε μερικὴ ἄγνοια καὶ μαζὶ ἐπίγνωση τῆς ἄγνοιας αὐτῆς. Διαφορετικά, δὲν θὰ ὑπῆρχε καὶ ἐρώτηση. Ἡ ἐπίγνωση ὅμως τῆς ἄγνοιας εἶναι ἤδη γνώση, καὶ μάλιστα προϋποθέτει ἀκόμῃ καὶ γνώση ὀρισμένων στοιχείων, ποὺ ὑποστηρίζουν καὶ ὀρίζουν τὸ ἀντικείμενό της. Ὅταν ἐρωτῶ δηλαδὴ, ἐρωτῶ πάντοτε γιὰ κάτι σχετικὸ μὲ κάτι. Χωρὶς τὸ κάτι, ποὺ σχετικὰ μὲ αὐτὸ ἐρωτῶ, εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐρωτήσω, ὅπως εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐρωτήσω καὶ χωρὶς τὸ κάτι, ποὺ γι' αὐτὸ ἐρωτῶ. Καὶ συμβαίνει, ἀναγκαῖα, τὸ κάτι ποὺ σχετικὰ μὲ αὐτὸ ἐρωτῶ, νὰ μοῦ εἶναι ἤδη γνωστό, καὶ νὰ μοῦ εἶναι γνωστὴ ἄλλωστε καὶ ἡ κατεύθυνση τῆς ἐρώτησής μου σχετικὰ πάντοτε μὲ τὸ γνωστό μου αὐτὸ κάτι. «Γνωρίζω τί ἐρωτῶ», σημαίνει αὐτὸ ἀκριβῶς. Καὶ ὅ,τι ἐρωτῶ, κάτι ἄγνωστό μου ἀκόμῃ, τό κάτι, ποὺ γι' αὐτὸ ἐρωτῶ, εἶναι στοιχεῖο ἢ στοιχεῖα, εἴτε πλέγμα στοιχείων, ποὺ ἡ λογικὴ θέση τους εἶναι κάπου στὴ γνωστή μου ἤδη κατεύθυνση, τὴ σχετικὴ μὲ τὸ γνωστό μου ἤδη κάτι, καὶ ποὺ ἡ κατάληψή τους ἀπὸ τὴ συνείδησή μου ἀξιῶνεται ὡς ἀπαραίτητη γιὰ τὴ στερέωση εἴτε ὀριστικοποίηση τῆς κατοχῆς τῶν στοιχείων, τῶν ὑπαρκτῶν ἤδη μέσα της προσωρινὰ εἴτε ἀμφίρροπα.

8. Τὸ συνειδησιακὸ πλῆρωμα στὴν ἐρώτηση καὶ στὴν κρίση καὶ οἱ μύχιες συνειδησιακὲς φάσεις.

Ἡ «ἐρώτηση», φάση τοῦ Λόγου δυναμική, ἐνέχει καὶ τὶς τρεῖς μύχιες συνειδησιακὲς φάσεις: ἐπίνοια, θέα, ἐνέργεια, καὶ μόνο ἔχει σὲ πιὸ ἐντονη παρουσία τὴν ἐνέργεια.

Γεννιέται ἡ «ἐρώτηση», καὶ μαζὶ ἀρχίζει ἡ πρόβαση τοῦ Λόγου, μὲ κάποια «ἐπίνοια», ποὺ ξυπνάει τὴ συνείδηση καὶ τὴν ὀρθώνει ἀντίκρου στὸ

χάος. "Υστερ' από την πρώτη αυτή, διατηρητική του χάους, εξαίσια, στιγμή, έρχεται ή στάση της «θέας», με αντικείμενο τὸ «ἐπινόημα», δηλαδή τὸ νόημα, πὸν ἔφερε ή «ἐπίνοια» στὴ συνείδηση. Τὸ νόημα ὅμως αὐτὸ δὲν εἶναι πρόσφορο γιὰ νὰ σταθῇ ἐπάνω του ή συνείδηση καὶ νὰ ἀναπαύεται με τὴ «θέα» του.

Ἡ σύσταση τοῦ συνειδησιακοῦ αὐτοῦ πληρώματος εἶναι ἀντιθετική. Τὸ «ἐπινόημα» δηλαδή, στὴν «ἐρώτηση», αἶρει τὸ χάος, ἀλλὰ καὶ προβάλλει χάος, βρίσκεται κάπου μεταξὺ ἀοριστίας καὶ ὁρισμοῦ, ἔχει παρουσία προσωρινή καὶ δυναμική προπάντων, καθὼς εἶναι κάτι εἰσαγμένο στὴ συνείδηση ὡς ἄγνωστο, συνοδευμένο με τὴν ἐπίγνωση τῆς ἀγνωστίας του, καὶ προπάντων καθὼς δὲν εἶναι ἀνεκτὸ ἐκεῖ σὲ κατάσταση ἀγνωστίας, ἀπαράδεκτη ἀπὸ τὴ σύμφυτη με τὴν οὐσία τοῦ Λόγου ὁρμὴ πρὸς ἄρση τῆς ἀγνωστίας καὶ τῆς ἀοριστίας, τάση πρὸς γνώση καὶ ὁρισμό. Τὸ συνειδησιακὸ πλήρωμα, στὴν «ἐρώτηση», δὲν εἶναι ἄρα «πλήρωμα», εἶναι μᾶλλον ὀριοθέτημα «κενοῦ» καὶ μαζί αἶτημα γιὰ πλήρωση τοῦ «κενοῦ». Ἔτσι, ή συνείδηση γιὰ νὰ προσαρμοσθῇ στὸ αἶτημα, πὸν ἐκπηγάζει ἀπὸ τὸ αὐτο-αρνητικὸ «πλήρωμά» της, δὲν παραμένει στὴ φάση τῆς «θέας», ἀλλὰ μεταβαίνει στὴ φάση τῆς «ἐνέργειας», δηλαδή ὑπάρχει ὡς «ἔρευνα» μόνο, στὴν κατεύθυνση τῆς ἐπιγνωσμένης συγκεκριμένης ἀγνωσίας της, ὡς «ἀπορία» στὴν κατεύθυνση αὐτὴ με σύμφυτη ἀξίωση γιὰ ὑπέρβασή της πρὸς τὴν «εὐπορία», πρὸς τὴν πλήρωση δηλαδή τοῦ ὀριοθετημένου «κενοῦ» στὸ πλήρωμά της, γιὰ μετατροπὴ τοῦ εἰσαγμένου μέσα της ἄγνωστου εἴτε ἀόριστου σὲ γνωστὸ εἴτε ὀρισμένο. Ἡ «ἔρευνα», πὸν ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴ μύχια συνειδησιακὴ φάση «ἐνέργεια», δὲν εἶναι ὅμως στιγμιαία, ὅπως ή ἀρχικὴ «ἐπίνοια», καὶ ὅπως σχεδὸν καὶ ή ἐπακόλουθὴ της «θέα», ἀλλὰ ἔχει διάρκεια καὶ χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν ἀρχέγονη ἔνταση τῆς ἀνθρώπινης βιοψυχορμής. Ἐξ ἄλλου, ή ἀγωνιστικὴ αὐτὴ μύχια συνειδησιακὴ φάση ἐνέχει ἐπιδίωξη καὶ προσδοκία νέας καὶ ἀκέραιης ἤδη «ἐπίνοιας», πὸν καταλύει τὴν «ἀπορία» καὶ χορηγεῖ συνειδησιακὸ πλήρωμα στερεό.

Ἡ «κρίση», φάση τοῦ λόγου, κατ' ἀρχὴν στατική, ἐνέχει δύο μόνο ἀπὸ τὶς τρεῖς μύχιες συνειδησιακὲς φάσεις: τὴν «ἐπίνοια» καὶ τὴ «θέα».

Γεννιέται ή «κρίση», δηλαδή γίνεται «κρίση» ή πρόβαση τοῦ Λόγου καὶ ἔχει παύσει πιά νὰ εἶναι «ἐρώτηση», ἀπὸ τὴ στιγμή τῆς «ἐπίνοιας», ὅχι τῆς πρώτης ἀλλὰ τῆς δεύτερης στὴν «ἐρώτηση», αὐτῆς πὸν ἐπακολουθεῖ ἐκεῖ τὴ φάση «ἐνέργεια», καὶ ἀκριβῶς με τὸ χορήγημα τῆς μεταπορητικῆς αὐτῆς «ἐπίνοιας» στὴ συνείδηση.

Ἔτσι καὶ βρίσκεται ή κατορθωμένη αὐτὴ «ἐπίνοια» σὲ διπλῇ συνάρτη-
τηση: εἶναι ἀποληκτικὴ-καταλυτικὴ γιὰ τὴν «ἐρώτηση», ἰδρυτικὴ-ἐναρ-
κτῆρια γιὰ τὴν «κρίση».

Ὁ «ἐπίνοια» ὅμως, πὸν ἔτσι φέρνει στὴ συνείδηση τὸ ζητούμενο ἀπὸ

αὐτὴν νόημα εἴτε πλέγμα νοημάτων με ὀριστικὸ χαρακτῆρα, τὴν ἴδια στιγμή ὀλοκληρώνει τὴν ὑπαρξή της, καθὼς ἔχει ἔτσι ἐκπληρώσει τὴν ἀποστολή της. Ἐφεξῆς ἡ «ἐπίνοια» οὔτε χρειάζεται οὔτε μπορεῖ νὰ ὑπάρχει. Ἐκτοτε ὑπάρχει στὴ συνείδηση τὸ νόημα εἴτε πλέγμα νοημάτων ποὺ ἔφερε ἡ «ἐπίνοια» με τὴν ἀποκαλυπτική, στιγμιαία, ἑλλαμψή της. Πραγματικά, τὸ «ἐπινόημα» ἐφεξῆς «πληρώνει» τὴ συνείδηση. Ἐτσι, ἀρχίζει με τὴν «ἐπίνοια», ποὺ ἰδρύει τὴν «κρίση», καὶ ὑπάρχει στὴ συνείδηση ἐφεξῆς ἡ στάση «θέας» με ἀντικείμενο τὸ συνειδησιακὸ αὐτὸ πλήρωμα.

Ἡ «θέα», ὡς μύχια συνειδησιακὴ φάση, ἔχει κατ' ἀρχὴν στατικὸ χαρακτῆρα· καθὼς ἀπὸ τὴ θέση της ἤδη στὸ πεδίο τῆς «ἐνδο-συνειδησιολογίας» προϋποθέτει κατασίγηση τοῦ δυναμισμοῦ τῆς ψυχικότητας, με τὴν ἱκανοποίησή του ἀπὸ τὴ στιγμή τῆς «ἐπίνοιας», χορηγικῆς τοῦ ζητούμενου στὴ φάση στῆς «ἐνέργειας». Εἰδικώτερα ὅμως, ἡ «θέα», ὅπως ὑπάρχει στὴν «κρίση», κρατᾷ τὸν στατικὸ χαρακτῆρα, ὅχι ἀπλῶς γιατί εἶναι ἡ στάσιμη ὥρα στὴ συνείδηση τοῦ ἀνθρώπου ὕστερ' ἀπὸ τὴν ἀστραπιαία στιγμή τοῦ «εὗρηκα», ἀλλὰ καὶ γιατί ἐδῶ τὸ ἀντικείμενό της ἔχει ὀριστικὸ χαρακτῆρα καὶ ὅχι προσωρινὸ καὶ δυναμικὸ, ὅπως τὸ ἀντικείμενο τῆς «θέας» στὴν «ἐρώτηση». Τὸ συνειδησιακὸ πλήρωμα στὴν «ἐρώτηση» εἶναι ἀπορητικὸ, ἄρα αἰτητικὸ, δυναμικὸ. Ἐδῶ, τὸ συνειδησιακὸ πλήρωμα εἶναι καταστατικὸ, ἔχει αὐτάρκεια, δὲν χρειάζεται καὶ ἄρα δὲν ζητάει πιά τίποτε· ὥστε καὶ δὲν κεντρίζει καθόλου τὴ συνείδηση, ποὺ ἔτσι μπορεῖ νὰ μένη ἄμοχθη στὴ στάση «θέας».

9. Διαφορισμὸς τοῦ συνειδησιακοῦ πληρώματος σὲ θεωρητικὸ ἢ σὲ πρακτικόν.

Τὸ συνειδησιακὸ πλήρωμα, ὅμως, εἶναι ἄραγε πάντοτε ἀκίνητικὸ στὴν «κρίση», ὅπως εἶναι πάντοτε κίνητικὸ στὴν «ἐρώτηση»;

Ἡ ἐντύπωση, πὼς τὸ συνειδησιακὸ πλήρωμα στὴν «κρίση» ἔχει στατικὸ χαρακτῆρα, προέρχεται ἀπὸ τὴ λειτουργία ποὺ ἡ «κρίση» ἀσκεῖ στὸ πεδίο τῆς «θεωρίας». Ἐκεῖ, τὸ νόημα εἴτε πλέγμα νοημάτων, ποὺ ἐνέχει ἡ «κρίση», ἐμφανίζει χαρακτῆρα στατικόν.

Στὴ θεωρία, τὸ μεταπορητικὸ «ἐπινόημα», ποὺ ἀρχίζει καὶ ἰδρύει τὴν «κρίση», εἴτε αὐτὸ εἶναι π.χ. λογικὴ σχέση εἴτε μαθηματικὸ θεώρημα εἴτε φυσικοεπιστημονικὴ ἀλήθεια, ἔρχεται ὡς ἄρση ἀπορίας, ὡς λύση προβλήματος. Τὸ αἶτημα ὅμως, τὸ σύμφυτο ἐκεῖ με τὴν «ἐρώτηση», εἶναι ἀπλῶς ἡ ἄρση τῆς σχετικῆς ἀπορίας, ἡ λύση τοῦ σχετικοῦ προβλήματος, δηλαδὴ τὸ ζητούμενο ἐκεῖ στὴν «ἐρώτηση» εἶναι ἀπλῶς ἡ λογικὴ αὐτὴ σχέση, τὸ μαθηματικὸ αὐτὸ θεώρημα, ἡ φυσικοεπιστημονικὴ αὐτὴ ἀλήθεια. Μόλις ἄρα τὸ ζητούμενο αὐτὸ εὑρεθῇ, καὶ ἔτσι ἐπέλθει ἡ ἄρση τῆς ἀπορίας, ἡ λύση

τοῦ προβλήματος, εὐθὺς τερματίζεται ἡ προκείμενη πρόβαση τοῦ Λόγου.

Ἡ «θεωρία» δείχνει ἄρα ὀλιγάρκεια. Τὸ ζητούμενο σ' αὐτὴν εἶναι ἀπλῶς ἡ ἄρση τῆς ἀπορίας. Ἡ ἀξίωση, ἡ σύμφυτη μὲ τὴν προκείμενη «ἐρώτηση» ποὺ ἤδη ἔχει «θεωρητικό» χαρακτήρα, ἐξαντλεῖται μὲ τὴν ἄρση ἀπορίας. Ἔτσι καὶ ἡ προκειμένη «κρίση», ὡς ἄρση τῆς «ἀπορίας», εἶναι τέρμα στὴν πρόβαση τοῦ Λόγου, φάση τοῦ Λόγου στατική.

Ποιὸς εἶναι ὁμοῦς ὁ χαρακτήρας, ποὺ ἔχει στὴν «πράξη», ἄρα καὶ στὴν «ποίησι», τὸ συνειδησιακὸ πλήρωμα, τὸ ἀντίστοιχο πρὸς τὴν «κρίση» ἢ καὶ τὸ ἀντίστοιχο ἤδη πρὸς τὴν «ἐρώτηση»;

Τὸ «ἐρώτημα», τὸ συνυφασμένο μὲ τὴ «θεωρία», εἶναι καθαρὰ λογικὸ ἢ ὄντολογικὸ εἴτε γενεσιολογικό. Τὸ «ἐρώτημα», τὸ συνυφασμένο μὲ τὴν «πράξη», εἶναι ριζικὰ διαφορετικὸ ἀπὸ τὸ «ἐρώτημα» τῆς «θεωρίας»· εἶναι δεοντολογικὸ εἴτε δυνατολογικό. Ἔτσι, καὶ τὸ συνειδησιακὸ πλήρωμα, τὸ ἀντίστοιχο πρὸς τὴν «κρίση», ἐνῶ στὴ «θεωρία» εἶναι καθαρὰ λογικὸ ἢ ὄντολογικὸ εἴτε γενεσιολογικό, ἄρα ἔχει στατικό, ἀκίνητικὸ χαρακτήρα, στὴν «πράξη» εἶναι δεοντολογικὸ εἴτε δυνατολογικό¹⁷, ἄρα ἔχει πάντοτε χαρακτήρα ὄστικό, ὑποκινητικό, ἔστω πιὸ ἔντονα, ὅταν εἶναι δεοντολογικό, πιὸ ἥπια, ὅταν εἶναι δυνατολογικό.

Τὸ «πρακτικὸ» νόημα, ὅταν μὲ τὴν «κρίση» ἔχει ἀναδυθῇ στὴ συνείδηση, δὲν τερματίζει τὴν πρόβαση τοῦ Λόγου, ἀλλὰ προκαλεῖ νέα πρόβαση τοῦ Λόγου, καὶ μάλιστα πρὸς τὴν κατεύθυνση ποὺ αὐτὸ προβάλλει, προπάντων ὡς δεοντολογικό· ἐκτὸς ἴσως ἀπὸ τὴν περίπτωση, ποὺ ἡ κατεύθυνση αὐτὴ ἐξισώνεται μὲ τὸ μηδέν, ἂν δηλαδὴ πρόκειται «δέον» ἀρνητικό, ἀπαγορευτικό.

Ὅταν ἐπιτύχω λύση τοῦ πρακτικοῦ προβλήματος, μὲ τὴν «κρίση» δηλαδή, τὴν ἀπαντητικὴν στὸ ἐρώτημα «τί δέον νὰ πράξω», ἡ συνείδησή μου δὲν ἀναπαύεται ἐπάνω στὴ λύση αὐτή, ὅπως ὅταν βρίσκω λύση θεωρητικοῦ προβλήματος, ἀλλὰ ὠθεῖται, ὑποκινεῖται πρὸς νέους μόχθους, ὥστε καὶ ὡσότου νὰ «πράξω» τὸ προβλημένο αὐτὸ «δέον». Καὶ ἔχει τὸ δεοντικὸ νόημα πολὺ πιὸ ἔντονη ὄστικότητα γιὰ τὴ συνείδηση καὶ ἀλλότροπη, συγκριτικὰ πρὸς τὸ ἀπορητικὸ νόημα, τὸ σύστοιχο δηλαδή μὲ τὴν «ἐρώτηση», εἴτε στὸ «θεωρητικό» λογισμὸ εἴτε στὸν «πρακτικὸ» διαλογισμό. Ὡστικότητα, παρόμοια κάπως μὲ τὴν ὄστικότητα ποὺ ἀσκεῖ τὸ ἀπορητικὸ νόημα, τὸ σύστοιχο πάντοτε μὲ τὴν «ἐρώτηση», ἔχει γιὰ τὴ συνείδηση τὸ δυνατολογικό, πρακτικὸ, νόημα, καὶ ὅταν εἶναι σύστοιχο μὲ τὴν «κρίση», τὴν ἀπαντητικὴν δηλαδή στὸ ἐρώτημα «τί δυνατόν νὰ πράξω».

17. Πρβλ. Ἀριστοτέλους *Περὶ ζώων κινήσεως*, 701a 23-25: αἱ δὲ προτάσεις αἱ ποιητικαὶ διὰ δύο εἰδῶν γίνονται, διὰ δὲ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ διὰ τοῦ δυνατοῦ, καὶ Πλάτωνος *Πολιτεία* 458a.

Ἡ ριζική αὐτὴ διαφορὰ τοῦ πρακτικοῦ νοήματος ἀπὸ τὸ θεωρητικὸ νόημα προέρχεται ἀπὸ τὴ διαφορετικὴ λογικὴ θέση τους καὶ σχέση τους πρὸς τὴ συνείδηση καὶ τὴν ὕπαρξη τοῦ ἀνθρώπου : Ὁ θεωρητικὸς λογισμὸς, ποὺ στοιχεῖο του εἶναι τὸ θεωρητικὸ νόημα, ἔχει ὁλοκληρία στὴν ὕπαρξή του, ἀνεξαρτησία καὶ αὐτάρκεια, ἐνῶ ἀντίθετα ὁ πρακτικὸς λογισμὸς, ποὺ στοιχεῖο του εἶναι τὸ πρακτικὸ νόημα, δεοντολογικὸ εἴτε δυνατολογικὸ, εἶναι δίχως ἀνεξαρτησία καὶ δίχως αὐτάρκεια, ἐνταγμένος καθὼς εἶναι λειτουργικὰ στὴ νοητο-ψυχικο-φυσικὴ ὁλότητα «πράξη».

10. Ἡ πράξη καὶ τὰ συστατικά της: καθορισμός, ἐκτέλεση.

Ἡ πράξη δὲν εἶναι μόνο λογισμὸς, ὅπως ἡ θεωρία. Ἡ πράξη εἶναι λογισμὸς, δυνατικο-δεοντικὸς ἄλλωστε, ποὺ ὀνομάζεται «καθορισμός», ἀλλὰ εἶναι καὶ ψυχοσωματικὸ ἐνέργημα, ποὺ ὀνομάζεται «ἐκτέλεση»¹⁸. Οὔτε μὲ τὸν «καθορισμό» ἀπλῶς ὁλοκληρώνεται ἡ πράξη, οὔτε ἡ συστατικὴ της ἐπίσης «ἐκτέλεση» γίνεται ποτὲ χωρὶς προηγούμενο «καθορισμό».

Ἡ ἐκτέλεση εἶναι ἀπλὸ ψυχοσωματικὸ, ἄρα καὶ χρονοχωρικό, ἐνέργημα (ἢ κάποτε ἀπλὸ ψυχικό, ἄρα μόνο χρονικό, ἐνέργημα), ποὺ ὁλοκληρώνει καὶ οὐσιώνει τὴν πράξη, κινημένο στὴν τελευταία στιγμή τοῦ «καθορισμοῦ» ἀπὸ τὴ βιοψυχικὴ ὁρμή, τὴ σύνδρομη καὶ σύμφυτη μαζί της, καὶ ὀδηγημένο ἀπὸ τὴ νοηματικὴ συγκρότησή της, ἄρα σὲ ψυχικὴ συνέχεια καὶ «λογικὴ» συνοχή μαζί της.

Ὁ καθορισμὸς εἶναι πρακτικὸς λογισμὸς, ποὺ ἀπὸ τὴν ἐναρξή του αὐτοδιευθύνεται, κινημένος μὲ τὴ συνδρομή του βιοψυχικὴ ὁρμή¹⁹, καὶ στὴν ἀπόληξή του διευθύνει τὴν «ἐκτέλεση», ἐνῶ ἐνδιάμεσα λειτουργεῖ καὶ ἀρθρώνεται ὡς παλίντροπη δυνατο-δεοντο-λογικὴ πρόβαση, δηλαδὴ παλίντροπη νοητικὴ πρόβαση πρὸς καὶ ἀπὸ τὴν προκείμενη πραγματικότητα μὲ κατηγορίες τὸ δέον καὶ τὸ δυνατόν.

Ὁ «καθορισμός» ἔχει ἀφετηρία καὶ διευθυντικὴ ἀρχὴ δυνατικο-δεοντικὸ νόημα. Ἐνδιάμεσα ἐνέχει νοήματα δυνατικο-δεοντικά, ὑποκατάστατα καὶ ὁλοένα πιὸ ἀναλυτικὰ τοῦ ἀρχικοῦ δυνατικο-δεοντικοῦ νοήματος, προ-

18. Σύμφωνα μὲ παράδοση γεραρή, στὴν *Encyclopedia Italiana* ἐμφανίζεται ἡ πράξη (atto) ὡς συγκροτημένη ἀπὸ τρία στοιχεῖα : *deliberazione, decisione, esecuzione*, καὶ μάλιστα χαρακτηρίζονται ὡς θεωρητικὰ στοιχεῖα ἡ *deliberazione* καὶ ἡ *decisione*. Ἀντίθετα, ὁ Πλάτων ἤδη γράφει ὀρθά : *Αἱ δὲ γὰρ περὶ σύμπασαν χειρουργίαν ὥσπερ ἐν ταῖς πράξεσιν ἐνοῦσαν σύμφυτον τὴν ἐπιστήμην κέκτῃνται* (*Πολιτικός* 258 de· πρβλ. 259 cd).

19. Ἀπὸ τὴν ἄποψη αὐτὴ καὶ εἶναι ὁ «καθορισμός» διανοητικὴ ὁρεξις ἢ ὁρεκτικὸς νοῦς, ὅπως ἔγραψε ὁ Ἀριστοτέλης γιὰ τὴν προαίρεση (1139b 4-5, πρβλ. 433a 13-20, 406b 25).

βλημένα διαδοχικὰ στὴν παλίντροπη αὐτὴ πρόβαση πρὸς καὶ ἀπὸ τὴν προκείμενη πραγματικότητα καὶ μὲ τὴν ὁλοένα πιὸ εἰσδυτικὴ σύλληψη τῶν συστατικῶν τῆς δυνατοτήτων. Καὶ ἀκόμη, στὴν ἀποληκτικὴ στιγμή του, ἐνέχει δυνατικο-δεοντικὸ νόημα, ὁλωσδιόλου συγκεκριμένο, δεκτικὸ ἔτσι ἄμεσα γιὰ «πραγμάτωση» μὲ τὴν «ἐκτέλεση», δηλαδή μὲ τὸ καὶ χρονικὰ συνυφασμένο μαζί του, ψυχικοσωματικὸ, ἄρα καὶ χρονοχωρικὸ, ἐνέργημα, ποὺ καὶ ὁδηγεῖται ἄλλωστε ἀπὸ τὸ δυνατικο-δεοντικὸ αὐτὸ νόημα, συγκεκριμένη μορφή τοῦ ἀρχικοῦ δέοντος, ἀπὸ τὸ ἴδιο ἄρα τὸ ἀρχικὸ δέον, προσαρμοσμένο ἤδη στὸ ἀντίστοιχο τμῆμα τῆς πραγματικότητας καὶ στὴν ἀντίστοιχη στιγμή τοῦ χρόνου.

Ὁ «καθορισμός», πρακτικὴ λειτουργία τοῦ Λόγου, περιέχει φάση «ἐρώτηση» καὶ φάση «κρίση», καὶ μάλιστα ἐπανειλημμένα, δηλαδή σὲ κάθε πρόβαση πρὸς καὶ ἀπὸ τὴν προκείμενη πραγματικότητα· παρουσιάζει, ἄρα, στὴν ὀπτικὴ τῆς ἐνδο-συνειδησιολογίας, τὶς φάσεις «ἐπίνοια», «θέα», «ἐνέργεια», «ἐπίνοια», «θέα»²⁰, καὶ πάλι τὴν ἴδια πενταπλὴ διαδοχὴ φάσεων σὲ κάθε νέα πρόβαση πρὸς καὶ ἀπὸ τὴν προκείμενη πραγματικότητα.

Ἡ «ἐκτέλεση», ἐνέργημα μετα-λογικὸ, δὲν περιέχει οὔτε φάση «ἐρώτηση» οὔτε φάση «κρίση»· καὶ μόνο στὴν ὀπτικὴ τῆς ἐνδοσυνειδησιολογίας παρουσιάζει τὶς δύο φάσεις «θέα», «ἐνέργεια», ἀλλὰ κι αὐτὲς σύνδρομες.

11. Ὁ «καθορισμός», παλίντροπη δυνατο-δεοντο-λογικὴ πρόβαση.

Τὸ ἐναρκτήριο τοῦ «καθορισμοῦ» δυνατικο-δεοντικὸ νόημα γεννιέται μὲ τὴν ἀνταύγεια στὴ συνείδηση τοῦ ἀνθρώπου ὀρισμένης «ἀξίας», ποὺ ἐνεργεῖ σὰν «κλήση» πρὸς αὐτὴ, καὶ ἀπὸ τὴν προβλημένη ἐκεῖ συνάφειά της πρὸς ὀρισμένη «δυνατότητα», ὑπαρκτὴ κάπως στὴν προκείμενη πραγματικότητα, καὶ τὴν ἀπότοκη τῆς συνάφειας αὐτῆς ἀναγωγὴ τῆς ὀρισμένης δυνατότητας σὲ «δέον»²¹. Ἐτσι γεννημένο, τὸ ἐναρκτήριο τοῦ καθορισμοῦ δυνατικο-δεοντικὸ νόημα κατευθύνει τὸν πρακτικὸ λογισμό πρὸς τὴν προκείμενη πραγματικότητα, καὶ εἰδικὰ πρὸς ὀρισμένη περιοχὴ της, καὶ ἀνακαλύπτει μέσα της ὀρισμένη δέσμη δυνατοτήτων²² γιὰ τὴν πραγμάτωση τοῦ ὀρισμένου αὐτοῦ δέοντος. Χωρὶς τὴν κατευθυντικὴ, δηλαδή κινητικὴ

20. Πρβλ. Δεσποτόπουλος, *Φιλοσοφία τοῦ δικαίου*, 1954, σ. 40-41.

21. Πρβλ. Ἀριστοτέλους *Ἠθικὰ Νικομάχεια* 1094a 19-21, Fichte, *System der Sittenlehre*, 1798 (ἐκδ. 1922, σ. 122, 157, 68), Natorp, ὁ.π., σ. 108, 225, N. Hartmann, *Ethik*, 1935², σ. 6, 29, Ε. Π. Παπανοῦτσος, *Ἠθική*, 1907³, σ. 289 ἐπ., Δεσποτόπουλος, ὁ.π., σ. 33-35.

22. Ἡ διερεύνηση τῆς δυνατότητας ἔχει ἐπιχειρηθῇ ἀπὸ τὴν ὄντολογικὴ προπάντων, καὶ ὄχι ἀπὸ τὴν πρακτικὴ ἄποψη. Βλ. τὸ περιεκτικώτατο ἔργο τοῦ N. Hartmann, *Möglichkeit und Wirklichkeit*, 1938.

ἀλλὰ καὶ διευθυντική, λειτουργία τοῦ δέοντος δὲν ἐπιτελεῖται ἀνακάλυψη δυνατοτήτων. Ἐξ ἄλλου, ἀπὸ τῆ σκοπιᾶ καὶ μὲ τὴν ὑποκίνηση ἄλλου δέοντος, ὁ πρακτικὸς λογισμὸς, στραμμένος στὴν ἴδια προκείμενη πραγματικότητα, θὰ εἶχε ἀνακαλύψει ἄλλη δέσμη δυνατοτήτων.

Οἱ δυνατότητες ὅμως, οἱ ἐξαγμένες ἀπὸ τὴν προκείμενη πραγματικότητα ὡς πραξιολογικὰ σύστοιχες τοῦ ὀρισμένου δέοντος, μόλις προβληθοῦν στὴ συνείδηση τοῦ ἀνθρώπου, καὶ γίνουν ἔτσι καίρια στοιχεῖα τοῦ «καθορισμοῦ», συνιστοῦν κρίσιμο πρόβλημα γιὰ τὴ συνέχειά του. Οἱ δυνατότητες δηλαδὴ αὐτὲς εἶναι περισσότερες ἀπὸ μιὰ πάντοτε, ἐνῶ μιὰ μόνο ἀπὸ αὐτὲς χρειάζεται καὶ χωράει στὴν εὐθύγραμμη πρακτικονοητική πρόβαση, ποὺ εἶναι ὁ «καθορισμός». Ἡ πρόβαση αὐτὴ δὲν ἀνέχεται πολλότητα καὶ ἀξιώνει ἐνότητα. Ἐτσι καὶ ὑπάρχει τὸ πρόβλημα: Ποιὰ νὰ ἐκλεγῇ ἀπὸ τίς προβλημένες στὴ συνείδηση δυνατότητες, γιὰ νὰ μείνῃ καὶ ν' ἀποτελέσῃ αὐτὴ μόνη τὴν κατευθυντική ἀρχὴ στὴν ἐπόμενη φάση τοῦ «καθορισμοῦ»; Ὅποια ἐκλεγῇ ἀπὸ τίς δυνατότητες αὐτὲς, ἀποκτάει μὲ τὴν ἐκλογή της δεοντικὸ χαρακτήρα, καὶ ὑπάρχει πιά ὡς δέον²³, καὶ μάλιστα ὡς τὸ «δέον», τὸ κατευθυντικὸ τοῦ πρακτικοῦ λογισμοῦ στὴν ἐπόμενη φάση τοῦ «καθορισμοῦ». ἀντίθετα, οἱ ἄλλες, ἂν καὶ δυνατότητες ἐπίσης ἐξαγμένες ἀπὸ τὴν πραγματικότητα καὶ προβλημένες στὴ συνείδηση, καθὼς ἔτσι δὲν ὑπάρχει πιά συνέχεια στὴν προβολή τους, ἀποκτοῦν ὑπόσταση ἀρνητική, ὅ,τι σημαίνει ὁ πραξιολογικὸς ὅρος *πα ρ α λ ε ί ψ ε ι*²⁴.

Καὶ πάλι ὅμως, καθὼς τὸ ὑποκατάστατο «δέον» λειτουργεῖ ὡς ἀρχὴ κατευθυντική τοῦ πρακτικοῦ λογισμοῦ στὴν περαιτέρω πρόβασή του πρὸς ἀντίστοιχο τμῆμα ἢ στρῶμα τῆς προκείμενης πραγματικότητας, ἐπιτελεῖται ἀνακάλυψη ἐκεῖ νέας δέσμης δυνατοτήτων, σύστοιχων πραξιολογικὰ πρὸς τὸ ὑποκατάστατο αὐτὸ δέον²⁵, ἀναλυτικῶν δηλαδὴ τῆς συστατικῆς του δυνατότητας, καὶ προβάλλονται ἄρα στὴ συνείδηση περισσότερες ἀπὸ μιὰ δυνατότητες, ὥστε καὶ ὑπάρχει πάλι τὸ πρόβλημα, ποιὰ νὰ ἐκλεγῇ ἀπὸ τίς προβλημένες στὴ συνείδηση δυνατότητες, γιὰ νὰ κρατηθῇ μόνη καὶ νὰ ἀποτελέσῃ τὸ «δέον», τὸ κατευθυντικὸ τοῦ πρακτικοῦ λογισμοῦ στὴν πιὸ

23. Ἐτσι καὶ φανερόνεται ἡ ἐνδιάμεση λειτουργία τῶν δυνατοτήτων μεταξὺ δέοντος καὶ πραγματικότητας, καὶ μάλιστα ἡ προσδιοριστική ἀπὸ μιὰ ἄποψη σχέσις τῆς πραγματικότητας πρὸς τὸ δέον, παρὰ τὴ θεωρούμενη ἀγεφύρωτη ἀντίθεσή τους ἢ καὶ τὴν ὑπερτονιζόμενη αὐτοθεσία τοῦ δέοντος. Ἀξίζει νὰ σημειωθῇ ὅτι ὁ Kant στὴν *Kritik der reinen Vernunft* (σ. 668, ἔκδ. Hartenstein) καὶ στὴν *Kritik der praktischen Vernunft* (σ. 123, 201) συλλαμβάνει τὸ δέον ἄσχετα πρὸς τὸ δυνατόν, ἐνῶ σὲ ἄλλα ἔργα του, ὅπως στὰ *Zum ewigen Frieden* καὶ *Anthropologie in pragmatischen Hinsicht*, ἀναγνωρίζει τὴ δυνατότητα ὡς προϋπόθεση τοῦ δέοντος.

24. Πρβλ. N. Hartmann, ὁ.π. σ. 227, καὶ Δεσποτόπουλος, *Ἠθικά*, 1947, σ. 107 ἐπ.

25. Πρβλ. ὅ,τι οἱ Parsons and Shils (ὁ.π., σ. 5). ὀνομάζουν *cathectic mode of orientation*.

ἐπόμενη φάση τοῦ «καθορισμοῦ», δηλαδή τὴ βάση καὶ τὴ σκοπιὰ γιὰ τὴν ἀνα-στροφή καὶ πάλι τοῦ πρακτικοῦ λογισμοῦ πρὸς τὴν προκείμενη πραγματικότητα, ἐνῶ ταυτόχρονα θὰ ὑπάρξουν οἱ σύστοιχες «παραλείψεις», ἀπὸ τὶς ἐγκαταλειμμένες στὴ φάση αὕτὴ δυνατότητες, καὶ οὕτω καθεξῆς, ὥς τὴν ἀποληκτικὴ στιγμή τοῦ «καθορισμοῦ», δηλαδή ὥς ὅτου προκύψει δέσμη δυνατοτήτων, καὶ ἀπὸ αὐτὲς «δέον» συγκεκριμένο, ἄμεσα «ἐκτέλεσιμο», χωρὶς πιά νὰ ζητᾶ ὁ πρακτικὸς λογισμὸς στὴν προκείμενη πραγματικότητα νέα δέσμη δυνατοτήτων.

Στὴ φάση κάθε φορὰ τοῦ «καθορισμοῦ», τὴν ἀνακαλυπτικὴ νέας δέσμης δυνατοτήτων, ὑπαρκτῶν ἤδη στὴν προκείμενη πραγματικότητα, ἐκδηλώνεται ὁ βαθμὸς διορατικότητας πρακτικῆς τοῦ συγκεκριμένου ἀνθρώπου, ὁ βαθμὸς ἄρα ἐπινοητικότητας ἢ ἐφευρετικότητας. Ὁ ἐφευρέτης ξεχωρίζει ἀπὸ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους, καθὼς διαβλέπει στὴν προκείμενη πραγματικότητα καὶ ἀνακαλύπτει ἔτσι πρακτικὲς δυνατότητες, ἀδιόρατες καὶ ἀνυποψίαστες γιὰ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους. Ἐξ ἄλλου, ὁ βαθμὸς πρακτικῆς διορατικότητας προσδιορίζεται καὶ ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν σχετικῶν «γνώσεων», δηλαδή ἐπιτευγμάτων ἐφευρέτη, ἐξελιγμένων ἔπειτα σὲ κοινὸ κτῆμα τῶν ἀνθρώπων, καὶ συναρτημένων, σήμερα προπάντων, μὲ τὴν πρόοδο ἀντίστοιχα τῆς ἐπιστήμης. Παράδειγμα, οἱ πρακτικὲς δυνατότητες, ποὺ διαβλέπει ὁ σημερινὸς ἄνθρωπος σὲ ὠρισμένο ἔδαφος περιεκτικὸ οὐρανίου, ὁλωσδιόλου ἀφάνταστες πρὶν ἀπὸ ἓνα αἰῶνα.

12. Ἡ «ἐκτέλεση», μετατροπὴ τοῦ πρακτικοῦ νοήματος σὲ πραγματικότητα.

Σὲ χρόνον ἀδιαχώριστο ἀπὸ τὴν ἀποληκτικὴ στιγμή τοῦ «καθορισμοῦ», καὶ μὲ ἀπλό, ἀδιαλόγιστο πιά, ἐνέργημα—ἔσχατο ἤδη τῆς ἀρχέγονης βιοψυχορμησίας—ἐπέρχεται ἡ «ἐκτέλεση», καὶ ἔτσι ὁλοκληρώνεται, καὶ οὐσιώνεται, ἡ πράξις· καθὼς ἡ «ἐκτέλεση» εἶναι ἄμεση «πραγμάτωση» τῆς συστατικῆς τοῦ συγκεκριμένου δέοντος ἀπλῆς, μὴ ἀναλύσιμης πιά, δυνατότητας, ἄμεση μετατροπὴ τῆς δηλαδή σὲ πραγματικότητα, «ὑπαρκτὴ» ἀπὸ τότε μόνο καὶ ὕστερα.

Ἡ «ἐκτέλεση» δὲν εἶναι πρακτικο-νοητικὴ ἀπλῶς στροφή πρὸς τὴν ἤδη προκείμενη πραγματικότητα, ὅπως ὁ «καθορισμὸς» σὲ κάθε φάση του, δὲν εἶναι δηλαδή νοητικὴ ἐνέργεια, ποὺ ἐπιφέρει ἀνακάλυψη ἀπλῶς νέας δέσμης δυνατοτήτων χωρὶς νὰ ἀλλοιώνῃ τὴν περιεκτικὴ τους πραγματικότητα· εἶναι ἀλλοιωτικὴ ἐπενέργεια στὴ σύσταση τῆς πραγματικότητας αὐτῆς, δηλαδή ἐπιφέρει μετατροπὴ δυνατότητας, ἐμπεριεχόμενης σ' αὐτήν, ἀπὸ τὴν κατάσταση ἀβεβαιότητας ὑπαρξιακῆς, τὴ χαρακτηριστικὴ τῆς ὡς δυνατότητας, σὲ κατάσταση πραγματικότητας, βέβαια ἤδη ὑπαρκτῆς. Εἶναι

ή μὴ ἀναγώγιμη σὲ τίποτε ἄλλο θαυμαστὴ δύναμη τοῦ ἀνθρώπου ὃχι ἀπλῶς νὰ εἰσδύῃ νοητικὰ στὸ περιεκτικὸ δυνατοτήτων σῶμα τῆς πραγματικότητας καὶ νὰ (ἐφ)ευρίσκη μέσα του διάφορα στρώματα δυνατοτήτων, ἀλλὰ καὶ νὰ ἀλλοιώνῃ σὲ κάποιο βαθμὸ τὸ σῶμα τῆς πραγματικότητας, μεταβάλλοντας καίρια τὴ διαστρωμάτωσή του αὐτή: νὰ ἐπιφέρῃ, μὲ κίνηση πρόσφορη, «ἀνύψωση» τῆς προκριμένης δυνατότητας ἀπὸ κατώτερο ἢ ἐσώτερο στὸ ἄμεσα προκείμενο στρῶμα τῆς πραγματικότητας, ὥστε νὰ μετέχῃ πιά ἐνεργὰ στὴ σύστασή της, νὰ εἶναι σὲ κατάσταση πραγματικότητας, νὰ ὑπάρχῃ ἀκέραια.

Οἱ πράξεις διακρίνονται σὲ δυὸ κατηγορίες: ἐσωτερικὲς πράξεις, ἐξωτερικὲς πράξεις. Ἐσωτερικὲς εἶναι οἱ πράξεις ποὺ μένουν στὰ ὅρια τῆς ψυχικότητας ἀπλῶς τοῦ ἀνθρώπινου ὑποκειμένου τους. Ἐξωτερικὲς εἶναι οἱ πράξεις ποὺ ἐπενεργοῦν σὲ ἄλλα στοιχεῖα τοῦ κόσμου πέραν ἀπὸ τὴν ἀνθρώπινη ψυχικότητα. Καὶ ἀντίστοιχα, ἡ μετατροπὴ τῆς δυνατότητας σὲ πραγματικότητα, ποὺ εἶναι ἡ «ἐκτέλεση» γίνεται μὲ δύο τρόπους: ἡ καταλαμβάνει ὀρισμένο χρόνο μόνο, ἢ καταλαμβάνει ὀρισμένο χρόνο πάντοτε, ἀλλὰ καὶ ὀρισμένο χῶρο.

Ἐσωτερικὲς εἶναι οἱ πράξεις, καὶ ἡ «ἐκτέλεσή» τους καταλαμβάνει ὀρισμένο χρόνο μόνο, ἂν τὸ πρακτικὸ πρόβλημα, τὸ καὶ ἀντικείμενο τοῦ «καθορισμοῦ», ὑπῆρξε πῶς θὰ πληρωθῇ ἀπλῶς ἡ συνείδηση τοῦ ἀνθρώπου σὲ ὀρισμένο χρόνο· καὶ ἂν φάσῃ ἀποληκτικὴ τοῦ «καθορισμοῦ» ὑπῆρξε ἡ προβολὴ τῆς δυνατότητας καὶ τοῦ δέοντος, νὰ εἶναι συνειδησιακὸ πλήρωμα τοῦ ἀνθρώπου στὸν ὀρισμένο αὐτὸ χρόνο ψυχικὴ ἀπλῶς ἐνέργεια, καθὼς π.χ., νοσταλγικὴ ἀναπόληση ἢ ρεμβαστικὴ ἐνατένιση τοῦ γύρω τοπίου εἴτε διαλογιστικὴ ἐνέργεια.

Ἐξωτερικὲς εἶναι οἱ πράξεις, καὶ ἡ «ἐκτέλεσή» τους καταλαμβάνει καὶ ὀρισμένο χρόνο πάντοτε, ἀλλὰ καὶ ὀρισμένο χῶρο, ἂν τὸ πρακτικὸ πρόβλημα, τὸ καὶ ἀντικείμενο τοῦ «καθορισμοῦ», ὑπῆρξε ὃχι ἀπλῶς τὸ συνειδησιακὸ πλήρωμα τοῦ ἀνθρώπου σὲ ὀρισμένο χρόνο, ἀλλὰ ἡ ἐπενέργειά του σὲ κάτι καὶ χωρικά, ὃχι μόνο χρονικά, ὑπαρκτό, καθὼς εἶναι τὸ σῶμα ἤδη τοῦ ἴδιου αὐτοῦ ἀνθρώπου, τὰ γύρω του ὑλικά, φυτικά, ζωϊκά στοιχεῖα καὶ ὁ ἀπέραντος χῶρος τοῦ κόσμου, τὰ ἐνσωματωμένα στοιχεῖα τοῦ πολιτισμοῦ εἴτε κάποιοι ἄνθρωποι στὴν ψυχοσωματικὴ ἢ καὶ πνευματικὴ τους ὑπόσταση.

Ἡ «ἐκτέλεση», ὅσο καὶ ἂν ὑπερβαίνει τὴ νοηματικὴ ἀπλῶς σύσταση—καὶ σ' αὐτὸ διαφέρει ἀπὸ τὸν «καθορισμὸ» ριζικὰ—δὲν εἶναι ὅμως καὶ ἄμοιρη ἀπὸ σύσταση νοηματικὴ. Ὅσο καὶ ἂν ἐνεργῇ σ' αὐτὴν κατ' ἐξοχὴν ἡ ἀρχέγονη βιοψυχορμησία, ἐνυπάρχει ὅμως σ' αὐτὴν καὶ στοιχεῖο νοηματικὸ μὲ συμβολὴ μάλιστα κρίσιμη: τὸ δυνατικο-δεοντικὸ νόημα, τὸ ἀποληκτικὸ τοῦ «καθορισμοῦ», ποὺ αὐτὸ κινεῖ, κατευθύνει καὶ ρυθμίζει τὸ ἐκδηλὰ συστατικὸ τῆς χωροχρονικῆς, ἢ καὶ μόνο χρονικῆς, ἀπλῆς ἐνέργειας καὶ μένει ἀχώριστο μαζί του ὡς τὴν ὁλοκλήρωσή του. Ἐξ ἄλλου, καθὼς τὸ

ὕστατο αὐτὸ δυνατικο-δεοντικὸ νόημα εἶναι ὕστατη φάση τοῦ ἀρχικοῦ, ἐναρκτήριου καὶ διευθυντήριου τοῦ «καθορισμοῦ», δυνατικο-δεοντικοῦ νοήματος, ἡ «ἐκτέλεση» ἐπιφέρει πραγμάτωση ὅχι ἀπλῶς τοῦ ὕστατου αὐτοῦ νοήματος, ἀλλὰ καὶ τοῦ ἀρχικοῦ δέοντος, ἐνέχει, ἔτσι, ἐμπραγμάτωση, «ἐν-χρόνιση» ἢ καὶ «ἐν-χώριση» κάποιας ἀξίας ἢ μᾶλλον τῆς ἀνταύγειάς της ἐπάνω στὴν ἀνθρώπινη συνείδηση.

POUR UNE INTRODUCTION A LA PRAXEOLOGIE

R e s u m é.

L'analyse de la praxis par la philosophie implique l'élucidation de la différence radicale et multiple entre praxis et théorie de même que l'emploi de catégories autres que celles employées pour l'analyse de la théorie.

La distinction d'origine aristotélicienne entre *p r a x i s*, *p o i é s i s* et *t h é o r i e*, valable toujours à son niveau, peut servir de base à la recherche philosophique portant sur la conscience. Au cours de cette recherche, apparaît une autre distinction, également tripartite, qui se situe au tréfonds de la conscience : *é l a n*, *i n t u i t i o n*, *v i s i o n*.

En effet, la conscience à son état premier se constitue d'un *é l a n* de de recherche, portant sur quelque chose qui est à inventer, c'est-à-dire à découvrir parmi des possibles encore inaperçus.

Cet élan de recherche ne durera que jusqu'à l'obtention de son objectif par un moment d'*i n t u i t i o n* qui survient comme une inspiration de la conscience, lui révélant l'objet recherché. Cet événement révélateur, qui ainsi couronne et supprime dans la conscience l'élan de recherche comporte le dépassement de la subjectivité humaine en unissant la conscience du transcendant.

À la suite de ce moment d'intuition, l'existence interne de l'homme acquiert un état de plénitude. Une notion représentant l'objet antérieurement recherché remplit la conscience et lui procure, par sa présence, une attitude de repos. Désormais, la conscience est une *v i s i o n* portant sur cette notion.

Pourtant, la notion, sur laquelle porte cette vision, ne comporte pas toujours la satisfaction et l'immobilité. Parfois, elle déclenche un nouvel élan dans la conscience; c'est lorsque elle est *a p o r é t i q u e* ou *p r a t i q u e* et surtout *d é o n t i q u e*.

Est aporétique la notion inhérente à la *q u e s t i o n*. Celle-ci est l'une des deux phases du processus de la Raison; l'autre en est le *j u g e m e n t*.

La question est la phase initiale et dynamique du processus de la Raison, le jugement en est la phase finale et statique. La question se constitue d'une notion aporetique, c'est-à-dire exigeant à son remplacement par

une autre notion de contours plus limités que les siens et de validité stable. L'apparition de cette autre notion comportera le dépassement de la question, et constituera le jugement consécutive à celle-ci.

Or, la question se compose d'un moment d'intuition, d'un état de vision portant sur la notion aporétique et surtout d'un élan se dirigeant dans le sens de celle-ci. Le jugement se compose d'un moment d'intuition, consécutif à l'élan de recherche dont surout se compose la question, et d'un état de vision portant sur une notion affirmative, apparue dans la conscience au moment d'intuition; il ne comprend pas d'élan.

Cependant, cette notion affirmative, inhérente au jugement, si celui-ci est pratique, et plus particulièrement déontique, elle ne manque pas de faire naître dans la conscience un nouvel élan, dont l'objectif sera de changer finalement la réalité. Il s'agit là du raisonnement pratique, dans lequel la question même est déjà pratique.

Le raisonnement pratique se déroule par une succession réitérée de question et de jugement en alternance, qui portent d'un côté sur une notion déontique, expression concrète d'une valeur, de l'autre côté sur la réalité existant face à la conscience et correspondant à cette notion déontique. Ce qui par ce processus de la Raison est recherché dans la réalité ce sont les possibilités y incluses pour la réalisation de ce qu'exige la notion déontique. Et le résultat de cette recherche sont des notions du possible, chaque fois plus proches de la réalité, qui remplissent la conscience, pour y subir du reste une sélection axiologique. À la suite de cette sélection, seule une de ces notions du possible sera chaque fois investie de caractère déontique; elle sera celle qui sous cette forme conduira désormais le déroulement du raisonnement pratique, alors que les autres en seront rejetées et tombées dans un état négatif: dans l'univers des omissions.

Mais la praxis ne se constitue pas du seul raisonnement pratique; elle est un ensemble de notions pratiques et d'actes volitifs, intellectuels et corporels ou purement psychiques, avec des conséquences modelatrices de la réalité, physique ou purement psychique. Elle se compose, donc, du raisonnement pratique, mais aussi, et en cohésion avec lui, de l'exécution, c'est-à-dire de l'acte pur, auquel tend et aboutit le raisonnement pratique et par lequel s'achève la praxis.

Cet aboutissement du raisonnement pratique se fait par l'intermédiaire de sa dernière notion déontique; elle est si proche de la réalité, qu'elle s'offre à servir de pont de transition, du processus volitif-intellectuel qu'est le raisonnement pratique à l'acte purement psychique ou même corporel, apte à modeler la réalité, qu'est l'exécution.

Athènes

Constantin Despotopoulos